

ORTAÖĞRETİM DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDAKİ SES BİLGİSİ ve SES BİLİMİYLE İLGİLİ KONULAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Mehmet SOLMAZ*

ÖZET

Ders kitapları, bilgiye ulaşma konusunda öğrenciler ve öğretmenler tarafından günümüzde en sık başvurulan ders araçlarıdır. Yapılan araştırmalar, dil bilgisi öğretiminde de en çok kullanılan öğretim malzemelerinin ders kitapları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmada, dört milyondan fazla öğrencinin öğrenim gördüğü ortaöğretim basamağında kullanılan dil bilgisi ders kitapları, dil biliminin ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili konular açısından değerlendirilmiştir. Farklı öğretim programları için hazırlanmış olan üç ayrı ders kitabının incelendiği çalışmada, söz konusu ders kitaplarında ses bilgisi ve ses bilimiyle ilgili çeşitli eksikliklerle ele alınan konularda birçok problem tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları, ortaöğretim basamağında kullanılan dil bilgisi ders kitaplarının hazırlanmasında bilimsel ilke ve yöntemlere yeterince uyulmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ders kitapları, dil bilgisi, dil bilimi, ortaöğretim, ses bilgisi, ses bilimi.

AN ASSESSMENT ON THE TOPICS RELATED TO PHONOLOGY AND PHONETICS CONTAINED IN THE HIGH SCHOOL COURSE BOOKS

ABSTRACT

Course books are the most widely used sources by both students and teachers in attaining knowledge. Researches show that in language teaching classes also the most widely used materials are the course books. The purpose of this study was to appraise the grammar course books in the secondary schools, where at least four million students go on, on the account of phonetics and aspects related to phonetics. Three different grammar books prepared for different programs were analyzed and many lackings and shortcomings were realized related to phonetics and issues related to phonetics. The findings of the study showed that scientific principles and methods are not applied enough in the preparation of the grammar course books.

---

¹ Bu makale Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU yönetiminde hazırlanan “Ortaöğretim Dil Bilgisi Kitapları Üzerine Dil Bilimi Açısından Bir Değerlendirme” adlı Doktora Tezinin verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Abant İ. Baysal Ü. Eğt. Fak. Türk Dili ve Ed. Eğt. ABD. El-mek: mehmetz@yahoo.com

Key Words: Course books, grammar, linguistics, high school phonology, phonetics.

Giriş

Ders kitapları, “eğitim açısından; kullanma kolaylığı olan, her öğrencinin ulaşabildiği, bilgilerin dolaysız olarak verildiği, sürekli kullanılabilen, her an başvurulabilen, sözel öğretimin boşluklarını doldurabilen araçlardır” (Kılıç ve Seven, 2002: 26). Günümüzde ders kitapları eğitim hizmetlerinin vazgeçilmez araçları olarak, insan kaynaklarının niteliğinin geliştirilmesinde, öğretmenler, fizikî imkânlar ve eğitim programları kadar önemli bir yere sahiptirler. Geleneksel eğitim ve öğretim kurumlarında öğretmenler, yıllık, aylık, haftalık, günlük hatta saatlik ders planlarını geliştirirken çoğunlukla, kullandıkları ders kitabından yola çıkarlar. (Ceyhan ve Yiğit, 2003: 24-25). Yapılan araştırmalar günümüzde olduğu gibi yakın gelecekte de ders kitaplarının öğretimde önemli birer araç olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’ne göre (Resmî Gazete, 31.12.2010) ders kitapları, “örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilen basılı eserlerdir.” Ana dili eğitimi kitapları ise “öğrenci seviyesinde yazılmış veya derlenmiş metinlerden oluşan ve programa göre anlama-anlatma yeteneğini geliştirmek yanında edebiyat terimlerini, kompozisyon bilgilerini, dil bilgisi konularını tanıtan izlenmesi zorunlu kitap”lardır (Göğüş, 1996: 6).

Yalçın (1996: 24-27), ders araç ve gereçlerinin sınırlı oluşu ve öğretmen eğitiminin istenilen nitelikte olmayışı nedeniyle öğretmenlerin ders anlatımında çoğunlukla ders kitaplarına bağlı kaldığını belirtmektedir. Yapılan birçok araştırma da (bk. Aydın, 1999; Girmen, Kaya ve Bayrak 2010; Özbay, 2003; vb.) dil bilgisi öğretiminde en çok kullanılan öğretim malzemelerinin ders kitapları olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dört milyon iki yüz elli bin civarında öğrencin öğrenim gördüğü ülkemizde ortaöğretim basamağında (MEB, 2010: 73), öğrencilere “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği”nin de ön gördüğü şekilde “bilimsel ilke ve yöntemlere uygun olarak hazırlanmış” (Resmî Gazete, 31.12.2010) ders kitaplarının sunulması, dil bilgisi öğretiminin hedeflerine ulaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde “dil öğretimi dil biliminin önemli ilgi alanlarından biri olagelmıştır. Dil biliminin ürünleri, verileri ve katkıları olmadan dil öğretimi düşünmek olanaksız gibidir” (Enginarlar, 2006: 151). Dolayısıyla ülkemizde temel eğitim aracı olma rolünü sürdüren ders kitaplarının hazırlanmasında dil biliminin ilke ve yöntemleriyle, ortaya koyduğu bulgulardan mümkün olduğunca yararlanılmalıdır. Bu bağlamda dil biliminin dil öğretimine katkıları iç görüler, dolaylı öneriler ve uygulamalar olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmektedir. (Wilkins 1972’den akt.: Enginarlar, 2006: 154-157).

Uygulamalar, dil öğretim sürecine doğrudan etki eden dil bilimi ilke, kavram ve kuramlarıdır. Dil biliminin bu düzeydeki en önemli katkısı, dil bilimcilerin öğretilen dille ilgili olarak ortaya koyduğu tasvirlerdir. Bu tasvirler, öğretim basamaklarına uygun dil bilgisi kitaplarının, çeşitli sözlüklerin ve dille ilgili başka birçok öğretim aracının hazırlanmasında doğrudan etkili olabilecek unsurlardır. Bu süreçte fonetik ve fonoloji, dilin ses özelliklerinin tasvirinde, çeşitli sözlüklerin hazırlanmasında ve dil öğretim kitaplarının çeşitli kısımlarında (bütün öğeler, soru kategorisi, odaklama vb.) doğrudan yararlanılan dil bilimi kollarıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Konuşma sesleri, fonetik ve fonoloji olmak üzere genel olarak iki dil bilimi alanında değerlendirilmektedir. Bu alanlardan fonetik, “bildirişim açısından taşıdıkları özellikleri ya da işlevlerini göz önünde bulundurmadan sesleri somut gerçeklikleri içinde, oluşturulmaları, aktarılmaları ve algılanmaları bakımından inceleyen dal”; “insan dilindeki seslerin somut yanının bilimi” olarak tanımlanmaktadır (Trubetzkoy, 1964: 11’den akt.: Rifat, 2005: 42; Vardar, 2002: 167). Fonetik uzun süre “sesleri ele alan bilim” niteliği taşımış, 20. yüzyılda fonolojinin kurulmasıyla sesleri daha çok doğa bilimlerindeki yöntemlerle ele alan bir saha olarak görülmeye başlanmıştır. A. Martinet’ye (1985) göre fonetik, sesleri belli bir dilde yerine getirdikleri işlev açısından ele alır, fonoloji ise herhangi bir dile bağlı kalmadan inceler.

Seslerin iletişimde kullanımını, dil dizgesi içinde yüklendiği görevleri inceleyen dil bilimi dalına ise fonoloji adı verilmektedir (Aksan, 1995, Hudson 1995, Vardar 1998). Yapısalcı Prag Okulu dil bilimcilerinin fonolojinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Bu okulda gerçekleştirilen çalışmalarda “fonem” kavramı öne çıkar. Fonemler ikinci eklemlilik düzenine bağlanan en küçük ayırıcı birimlerdir. Bu, anlam ayırıcı birimler parçalı ve parça üstü fonemler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Trubetzkoy’a (akt.: Rifat 2005: 43-44) göre, ses bilimi ile ses bilgisini birbirinden ayırmak ilke olarak gerekli, uygulama açısından da gerçekleştirilebilir niteliktedir. Bu durum iki bilim alanına da faydalıdır. ... Ancak söz konusu iki alan arasında belli bir ilişkinin bulunması gerekli ve kaçınılmazdır. Hudson (1995: 3) gibi bazı dilbilimciler ise iki alan arasındaki farkı kapalı ve önemsiz bulmaktadır.

Dil bilimiyle ilgili Türkçe kaynaklarda fonetik ve fonoloji terimlerinin karşılıkları konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Türkçe Sözlükte fonetik, “ses bilgisi” terimiyle karşılanmakta; bu terim de “bir dilin seslerini boğumlanma noktaları, boğumlanma özellikleri vb. bakımlardan inceleyen dil bilimi kolu” şeklinde açıklanmaktadır. Sözlükte fonoloji karşılığı olarak ise “ses bilimi” terimi yer almakta ve söz konusu terim; “sözlü dilde, anlam ayırımı oluşturan yakın ses birimlerini, dil yapısı bakımından inceleyen dil bilimi kolu” şeklinde açıklanmaktadır.

Aksan (1995), fonetik teriminin karşılığı olarak “sesbilim”, fonoloji teriminin karşılığı olarak “görevsel ses bilim” terimlerini kullanmakta; Demircan (1996) da Aksan gibi, fonetik teriminin karşılığı olarak “sesbilim”i kullanırken, fonoloji teriminin karşılığı olarak “sesdizim”i tercih etmektedir. Vardar (1998; 2002) ise fonetik için “sesbilgisi”, fonoloji için “sesbilim” terimlerini benimsemektedir. “Bilim” ve “bilgi” kelimelerinin anlamlarından yola çıkan Selen (1979) ise “bilgi” kelimesini yeterli bulmamakta ve fonetik için “sesbilim” terimini kullanırken, fonoloji teriminin yeni bir terim bulununcaya kadar kullanılmasını savunmaktadır. “Türkçe’nin Yapısı – I Sesbilim” adlı kitabının ön sözünde ise Özsoy (2004), çalışmasını “Türkçe’nin sesbirimsel ve bürünel özellikleri ile sesbilgisel ve sesbilimsel süreçlerini ele alan” bir kitap olarak tanıtmakta ve “sesbilim” terimi içerisine bütün bu alanları dâhil etmektedir.

Günümüzdeki uygulama biçimiyle ses bilgisi, fizik ve fizyolojinin bazı bölümlerini de kapsayan fakat kendisine ait bir terminolojisi ve kendi araştırma ve deney yöntemleri bulunan oldukça gelişmiş bir bilim dalıdır. En eski ve en yaygın yöntemi ise konuşma seslerinin tasvir edilmesidir. İnsanın konuşma esnasında kullandığı sesler ise nesnel olarak;

- Oluşturulma biçimi açısından,
- Ses dalgalarının işitmeye dayalı özellikleri açısından ve
- İnsan kulağındaki işitme düzeneğine etkileri açısından

olmak üzere üç farklı şekilde tasvir edilebilir. Bu tasvir biçimleri de ses bilgisinin genel olarak söyleyiş, işitme ve hissetmeye dayalı olarak üçlü bir bölümlenme görüntüsü vermesine sebep olur (Lyons, 1983: 98-99).

Turkish Studies

Konuşma seslerini ses bilgisinin bu temel yönleriyle tasvir eden dil bilimci sese işlevsel açıdan baktığında ise onları iletişimde kullanılan birer birim olarak görecektir ve başka bir dil bilimi kolu olan ses biliminin alanına girmiş olacaktır. Başka bir ifadeyle ses bilgisi alanında genel olarak konuşma sesini incelerken; ses bilimi alanında “dillerin ses sistemleriyle ilgilenecektir” (Crystal, 2008: 365).

Bu araştırmada, ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında yer alan ses bilgisi ve ses bilimiyle ilgili konular ele alınmıştır. Araştırmanın verileri farklı öğretim programları için hazırlanmış üç ayrı dil bilgisi kitabından elde edilmiştir. Bu kitaplar, Mediha Acar ve diğerleri tarafından yazılan ve hâlihazırda ders kitabı olarak kullanılan “Dil ve Anlatım”, Ahmet Balta ve diğerleri tarafından yazılan ve bir önceki öğretim programında ders kitabı olarak kullanılan “Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 1” ve Tahir Nejat Gencan’ın yazdığı, uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmış olan “Dil Bilgisi Lise I-II-III” adlı ders kitaplarıdır. Araştırma içerisinde söz konusu yayınlar sırasıyla, MEB 2006, MEB 2005 ve Gencan 1992 olarak anılacaktır.

Ortaöğretim Dil Bilgisi Kitaplarında Ses Bilgisi ve Ses Bilimiyle İlgili Konular

Dil bilimiyle ilgili kaynaklarda ses bilgisi ve ses bilimi başlıkları altında incelenen sesle ilgili hususlar, MEB 2005 ve MEB 2006’da genel olarak “ses bilgisi” başlığı altında yer almıştır. Gencan 1992, bu yayınlardan farklı olarak, “sesbilgisi” başlığının yanında “vurgu” ve “ton” şeklinde iki ana başlık daha kullanmıştır.

Gencan 1992’de “sesbilgisi” ana başlığı altında, “sesler ve seslenmeler”, “ses yolu, konuşma aygıtı”, “seslerin çeşitleri”, “Türk abecesi”, “hece”, “ulama”, “kaynaşma, düşme, aşınma” konuları yer almaktadır (Gencan 1992: 18-21). Takip eden sayfalarda ise; “ses uyumu” başlığı altında “seslilerin bölümlenmesi”, “kısa ve uzun sesliler”, “büyük ses uyumu”, “küçük ses uyumu”, “bileşik sözcüklerde ses uyumu”, “sessizler”, “sesiz harflerle ilgili yazım kuralları”, “süreksiz sert harflerin yumuşaması”, “çift çıkaklı harfler ve bunlarla ilgili yazım kuralları”, “harflerle ilgili özellikler” alt başlıkları bulunmaktadır (Gencan 1992: 22-29). Ayrıca “vurgu” ve “ton” şeklinde iki ayrı ana başlık içeren kitapta, “vurgu” başlığı altında “vurgu çeşitleri”, “sözcük vurgusu”, “tümce vurgusu”, “dize vurgusu”, “şiddet vurgusu”; “ton” başlığı altında ise “ton”, “ses, söyleyiş” konularını ele alınmıştır (Gencan 1992: 44-50).

MEB 2005’te “ses bilgisi” ana başlığı altında “ses nedir?”, “ses-harf ilişkisi”, “seslerin meydana gelişi”, “seslerin sınıflandırılması”, “seslerin birleşmesi, hece, yapısı ve kelime”, “başlıca ses olayları”, “Türkçe kelimelerin yapısı ile ilgili ses uyumları”, “vurgu-tonlama” alt başlıkları sıralanmaktadır (MEB 2005: 8-15).

MEB 2006’da ise konular “ünite” şeklinde verilmiş ve “3. ünite”de “ses bilgisi, yazım (imla) kuralları, noktalama” başlığı kullanılmıştır. bu başlık altında “telaffuz (söyleyiş)”, “Türkçenin sesleri ve özellikleri”, “yazım (imla) kuralları”, “noktalama işaretleri” konuları bulunmaktadır (MEB 2006: 41-66).

Ders kitapları, sesleri ele alan konular açısından incelendiğinde, daha ilk bakışta, dil bilimi açısından çeşitli problemler olduğu görülmektedir. Bu problemlerden ilki “ses bilgisi” üst başlığının dil bilimi açısından yanlış değilse de yetersiz bir başlık oluşudur. Çünkü söz konusu başlık altında yer alan konuların bir kısmı ses bilgisi, bir kısmı ise ses bilimiyle ilgilidir.

Bir başka husus ise ses bilgisi ve (özellikle) ses bilimi konularının ders kitaplarında yeterince yer almayışdır. Nitekim ses bilimi konuları, Gencan 1992 ve MEB 2005’te sadece vurgu ve ton şeklinde yer almış, MEB 2006’da ise bu konulara “durak” konusu eklenmiştir. Ancak bu konular da dil bilimine uygun ve yeterli şekilde ele alınmamıştır.

Ders kitaplarındaki başka bir problem de ses bilgisi ve ses bilimiyle ilgili olmayan konuların kitaplarda “ses bilgisi” başlığı altında verilmesidir. Gencan 1992’de “Türk abecesi”, “sesiz harflerle ilgili yazım kuralları”, “süreksiz sert harflerin yumuşaması”, “çift çıkaklı harfler ve bunlarla ilgili yazım kuralları”, “harflerle ilgili özellikler”; MEB 2006’da ise “yazım (imla) kuralları”, “noktalama işaretleri” konuları söz konusu başlıktan ayrı ele alınması gereken konulardır (Gencan 1992: 22-29; MEB 2006: 41-66).

Ses

Ders kitaplarında sesin tanımlanması konusunda bir birlik söz konusu değildir. Tanımlar, genel olarak dil olgusunu kapsamakta veya belirli bir dile ait olabilmekte; fizik veya dil bilimi gibi çeşitli alanları ilgilendirebilmektedir. Yapılan bu tanımlamalarda da dil bilimi açısından çeşitli eksiklik veya yanlışlıklar bulunmaktadır.

Gencan (1992: 18)’de ses, “hava titreşiminin kulakla duyulan derecesine ses diyoruz.” şeklinde tanımlanır. Sesin oluşumu ise “insan sesi akciğerden gelen havanın gırtlaktaki kırışleri titretmesinden çıkar. Gırtlığın içinde ses yarığında, birbirine koştur iki ince ses kırışi var. Ses çıkarmayı isteyince, akciğerlerden gelen hava, bu kırışlerde isteğimize göre ince, kalın, acı, tatlı, sert, yumuşak, korkunç, okşayıcı... sesler halinde perdelenir” biçiminde açıklanır.

MEB 2005’te ses, “dilin en küçük birimidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu en küçük birim “insan sesi” olarak adlandırılmakta; sesin oluşum yeri olarak “ses yolu” gösterilmektedir. Ses yolunu oluşturan organlar ise söz konusu ders kitabında “akciğer, gırtlak, ses telleri, küçük dil, geniz, dil, damak, diş etleri, dişler, dudaklar” şeklinde sıralanmaktadır (MEB 2005: 8).

MEB 2006’da sesin tanımı ve oluşumuyla ilgili tanımlayıcı bilgiler yer almamaktadır. Ancak sorular ve açıklamaların yer aldığı kısımlarda yazarların ses konusundaki bilgi ve düşüncelerine işaret eden ibareler söz konusudur:

“Sizi rahatsız eden ve hoşunuza giden seslerin neler olduğunu söyleyiniz.”

“Nefesinizi verirken değil de alırken konuşmayı deneyiniz. Başarılı olabildiniz mi?”

“Bazı seslerin karşılığı alfabede yoktur. Hiçbir alfabe bütün sesleri göstermeye yetmez.” Bu konudaki düşüncelerinizi belirterek "kendi", "geldi" kelimelerindeki "e" seslerinin farklılığını açıklayınız” (MEB 2006: 41-48).

Ders kitaplarında yer alan ses ve sesin oluşumu konusundaki terim tanım ve açıklamalar incelendiğinde her üç ders kitabında dil bilimi açısından çeşitli problemler olduğu görülmektedir.

Gencan 1992’de yer alan “hava titreşiminin kulakla duyulan derecesine ses diyoruz.” tanımı sesi akustik açıdan ele almaktadır. Seslerin incelenmesi, eskiden, fiziğin ayrı bir dalı olan akustiğin araştırma konusuydu. Ancak bilimsel ilerlemeler bu alanda yeni gelişmeler ve yeni bölümlenmelere yol açmış, dolayısıyla dil biliminin inceleme alanına giren ve konuşma seslerini inceleyen çeşitli kollar ortaya çıkmıştır (Aksan, 1995: 172). Bu sebeple Gencan 1992’de yapılan tanım eksik görünmektedir. Sesin oluşumunu anlatan “... ses çıkarmayı isteyince, akciğerlerden gelen hava, bu kırışlerde isteğimize göre ince, kalın, acı, tatlı, sert, yumuşak, korkunç, okşayıcı... sesler halinde perdelenir” ifadesindeki “acı, tatlı, korkunç, okşayıcı” ibareleri ise ses bilimi açısından bir değer taşımamaktadır.

MEB 2005’te yapılan “dilin en küçük birimidir” şeklindeki tanım ise dil bilimindeki “ses birimi” terimini çağrıştırmaktadır. Ancak daha sonra bu “en küçük birim”, “insan sesi” olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırma da dil bilimi açısından doğru bir adlandırma değildir. Yine, MEB 2006’daki “sizi rahatsız eden ve hoşunuza giden seslerin neler olduğunu söyleyiniz” ifadesindeki “rahatsız eden ve hoş giden sesler” dil bilimi açısından bir anlam ifade etmemektedir.

Turkish Studies

Ders kitaplarında, seslerin sayısı konusunda da dil bilimiyle çelişen ifadeler mevcuttur. Gencan (1992: 18), “insan gırtlakının çıkarabildiği her sesin birer biçimle saptanmasına kalkılışsaydı, abecelerin harf sayısı binleri bulacaktı; öğrenilmeleri, kullanılmaları pek güç olacaktı. Onun içindir ki her ulus, konuşmaya yarayan seslerini en az biçimle saptamaya çalışmıştır” demektedir. Oysa Eker’e (2003: 194) göre doğadaki sınırsız ses çeşitliliğine karşılık konuşma organları tarafından üretilen ve dil dizgesinin temelini oluşturan konuşma seslerinin toplamı yüzü aşmamakta, bunların büyük bir bölümü dünya dillerinde ortak olarak kullanılmakta; herhangi bir dilde ortalama 25-30 konuşma sesi bulunmaktadır.

Ders kitaplarında seslerin sayısı konusundaki çelişkilerden birisi de ses ile harfin birbiriyle karıştırılması veya bir tutulması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Demircan (1996: 28), “Türk dilinin ses düzeni üzerine bilgi veren her düzeyden dil bilgisi kitaplarında ses ile harf terimleri biri birine öylesine karıştırılmış durumdadır ki: neyin ses, neyin harf olduğunu anlamak olanaksız gibidir” demektedir. Nitekim Gencan (1992: 18)’deki “İstanbul ağzıyla konuşmaya yarayan seslerimizden birbirine yakın olanları bir sayılarak, Türkçemizde 29 ses bulunduğu kabul edilmiştir. Onun için abecemiz 29 harflidir” ifadesi yer almaktadır. Benzer şekilde MEB 2005’te de, “Türkçemizde konuşmamız için gerekli olan 29 ses vardır” (MEB 2005: 8) biçiminde bir ifade bulunmaktadır.

MEB 2006’da ise seslerin sayısı konusunda bir açıklama yoktur. Kitaptaki “bazı seslerin karşılığı alfabe de yoktur. Hiçbir alfabe bütün sesleri göstermeye yetmez.” şeklindeki ifade dil bilimi açısından doğrudur. Ancak bu ifadeyi pekiştirmek için verilen “bu konudaki düşüncelerinizi belirterek "kendi", “geldi” kelimelerindeki "e" seslerinin farklılığını açıklayınız” (MEB 2006: 48) örneğindeki “e” sesleri arasında fark bulunmamaktadır.

Sesin Oluşumu

Konuşma sesleri bir hava akımının solunum sistemi içinde yer değiştirmesi sonucu oluşmaktadır. Konuşma sürecinde kullanılan sesleri çıkarmada akciğer, gırtlak ve artdamak hava akımı düzenekleri olmak üzere üç hava akımı düzeneği bulunmakta; Türkçenin konuşma seslerini oluşturmada ise sadece akciğer hava akımı düzeneği kullanılmaktadır (Özsoy, 2004: 1). Söz konusu hava akımı düzeneğine Gencan 1992’de “ses yolu”, “konuşma aygıtı”, MEB 2005’te “ses yolu”; MEB 2006’da ise “insan hançeresi (gırtlak)” adı verilmektedir.

Ders kitaplarında seslerin oluşumunda görev alan organlar da sıralanmaktadır. Gencan 1992’de bu organlar “gırtlak, kirişler, küçük dil, dil, damak, dişetleri, dişler, dudaklar, geniz, burun” şeklinde sıralanırken; MEB 2005’te “akciğer gırtlak, ses telleri, küçük dil, geniz, dil, damak, diş etleri, dişler, dudaklar” biçimindedir. MEB 2006’da sesin oluşumunda görev alan organlar konusunda bilgi verilmemiştir (Gencan 1992: 18, MEB 2005: 8; MEB 2006: 41-66).

Dil bilgisi kitaplarında seslerin oluşumu konusunda verilen bilgiler dil biliminin fizyolojik ses bilgisi alanında ele alınmaktadır. Bu konuyu ele alan kaynaklarda seslerin oluşumuna katkıda bulunan organlar doğrudan ve dolaylı katkı sağlayan organlar olarak sınıflandırılmakta; diyaframdan başlayan liste göğüs kafesi ve kaslarını da içine alarak burun ve dudaklarda sona ermektedir (Selen, 1979; Aksan, 1995; Özsoy, 2004). Ancak MEB 2005’te “akciğer gırtlak, ses telleri, küçük dil, geniz, dil, damak, diş etleri, dişler, dudaklar” şeklinde sıralanan bu organların asıl görevleri ders kitabında belirtildiği gibi “ses yolunu oluşturarak konuşmamızı sağlamak” değildir (MEB 2005: 8).

Turkish Studies

Seslerin Sınıflandırılması

İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarından Gencan (1992: 19)'da sesler, “seslerin çeşitleri” başlığı altında sınıflandırılmıştır. Ders kitabına göre “genel konuşmamıza yarayan 29 ses çıkışlarına göre ikiye ayrılır: 1) sesliler, 2) sessizler.” MEB 2005'te “seslerin sınıflandırılması” başlığı altında da benzer ifadeler söz konusudur: “Türkçemizde konuşmamız için gerekli 29 ses vardır. Bu sesler ses yolundaki biçimlenişe göre ikiye ayrılır: Ünlüler, ünsüzler” (MEB 2005: 8). Yeni programa göre yazılan MEB 2006'da ise doğrudan bir tanım ve sınıflandırma yer almamakta; ancak “Türkçenin sesleri ve özellikleri” başlığı altındaki hazırlık çalışmalarında, ünsüzler ve ünlülere ait özelliklerin yer aldığı tabloların doldurulması istenmektedir (MEB 2006: 50). Söz konusu ifadeler de bu ders kitabının da sesleri benzer şekilde ikiye ayırdığını göstermektedir.

Ders kitaplarında seslerin sınıflandırılmasıyla ilgili konularda da ses ile harfin karıştırılmaya devam edildiği görülmektedir. Bunun yanında temel eksikliklerden birisi de yazarların “ses birimi” kavramından habersiz oluşudur. Bu yüzden kitaplarda sadece parçalı ses birimlerinden olan ünlü ve ünsüzler incelenmiş; parçalar üstü ses birimleri ise “vurgu”, “ton” gibi ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu çalışmada ders kitaplarındaki söz konusu bölümler parçalı ses birimleri ve parçalar üstü ses birimleri başlıkları altında değerlendirilecektir.

Parçalı Ses Birimleri

Ünlü Ses Birimleri

İncelediğimiz dil bilgisi kitaplarından Gencan (1992: 19)'de ünlü terimi yerine “sesliler” terimi kullanılır ve ünlüler, “sesliler. —a o e... gibi ses yolunda engele uğramadan, boğumlanmadan çıkanlardır. Türkçede sesli harfler 8 tanedir. Bunlar tek başlarına okunur ve hece olur” şeklinde tanımlanmıştır. MEB 2005'te de benzer bir tanım yer almaktadır: “Ünlüler, ses yolunda hiçbir engele uğramadan çıkar. Türkçede sekiz ünlü harf vardır” (MEB 2005: 8). MEB 2006' da ise sınıflandırma tablosu dışında ünlüleri tasvir eden bir ibare bulunmamaktadır.

Gencan 1992'de yer alan “sesli” terimi Demircan (1996: 28) tarafından “seslerden söz ederken, onları yeniden sesliler/sessizler diye ayırsak, terimler kendi içinde çelişkili olur. Şöyle ki: Bir şey ses ise, sessiz olamaz.” şeklinde eleştirilmektedir. Gerek Gencan 1992'de, gerekse MEB 2005'te ünlülerin oluşumu ile ilgili “ses yolunda hiçbir engele uğramadan çıkar” ifadesi de sıkıntılıdır. Çünkü ünsüzlerde olduğu gibi, ünlülerin de oluşum yerleri vardır ve dolayısıyla bir engellenme söz konusudur. Özsoy'a (2004: 4) göre sesler bu engellerin niteliği, yeri ve derecesine göre ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana grup oluşturur. Ünlüler hava akımının daha az bir derecede engellenmesi sonucu oluşur.

Ders kitaplarında ses ile harf karıştırıldığı için ünlülerin sayısı konusu da problemlidir. Gerek incelediğimiz ders kitaplarında gerek Türk dilinin seslerini ele alan birçok kaynakta sekiz ünlüden söz edilmektedir. Ancak günümüz standart Türkiye Türkçesinde çeşitli ses olayları sonucu ortaya çıkan veya yabancı kökenli kelimelerde yer alan farklı ünlüler de bulunmaktadır. Nitekim Eker (2003: 206), standart Türkçeyi “toplam en az 11-12 ünlüsü ile ‘zengin’ bir dil” olarak kabul etmektedir. Özsoy (2004: 49) “sekiz temel ünlü”nün yanında Türkçede uzun ünlülerin de bulunduğunu belirtmektedir. Ergenç (1995: 18-42) de, Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü adlı eserinde önce sekiz ünlüden söz edip bunları ders kitaplarındakine benzer şekilde sınıflandırır; daha sonra ise “sesbilim abecesi” başlığı altında on beş ünlünün özelliklerini sıralar ve bu seslerin alfabedeki karşılıklarını verir. Coşkun (2001b: 93) ise standart Türkçenin ünlülerini oluşum yerleri ve akustik özellikleri açısından incelediği makalesinde “Standart Türkçede onu kısa dokuz uzun olmak üzere toplam 19 ünlü mevcuttur. Bu sayı rol ve hol gibi kelimelerdeki ince o da eklenirse 20'ye çıkar” demektedir.

“Ünlüler, bir dilin melodili sesleri, dolayısıyla da estetiği olarak kabul edilmektedir. Bir dilin estetiği, o dilin ünlülerinin çokluğu ve çeşitliliğiyle doğru orantılıdır” (Coşkun, 1999: 43). Ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında harflerle karıştırılan ve sayıları sekiz olarak verilen ünlülerin sınıflandırılması dilin, çenenin ve dudakların durumuna göre yapılmaktadır. Ders kitaplarındaki bu sınıflandırmalardan dilin durumuna göre yapılanında “ı” ünlüsü dilin arka kısmında oluşan bir ünlü olarak gösterilirken Coşkun’un çalışmasında (2001b: 94) söz konusu ünlünün oluşum yeri dil ortasıdır

Başka bir eksiklik ise yapılan sınıflandırmalarda ünlülerin çıkarılış sürelerinin dikkate alınmayışıdır. Gerçi Gencan 1992’ de “uzun sesliler”den söz edilmekte ve “sesliler”in uzunluk kısalık bakımından da ikiye ayrıldığı ifadelerine yer verilmektedir. Ancak bu durumun sadece yabancı kökenli kelimeler için geçerli olduğu da belirtilmektedir.

Eker’e (2003: 206) göre “süre de bir karşıtlık durumudur.” Dolayısıyla ünlüler sınıflandırılırken süre açısından da değerlendirilmelidir. Böyle bir sınıflandırmada bir ünlünün uzun ünlü olarak kabul edilebilmesi için aynı türden bir kısa ünlüden ortalama iki kat daha uzun olması gerekmektedir” (Coşkun, 2001b: 93).

Dil bilimiyle ilgili çeşitli kaynaklarda yarı ünlüler ve kayan ünlülerden de söz edilmektedir. Aksan’a (1995: 192) göre kayan ünlü “aynı seslem içinde yer alan ve bir ünlünün işlevini yerine getiren çift ünlüye verilen addır.” Demircan (1996: 43-44) “ev, sev, giy, ey, bey, böyle, şöyle, ögle, doy, boy” gibi kelimelerde kayan ünlü sayılabilecek birliklerin varlığından söz etmektedir.

Yarı ünlüler ise “oluşturulmaları ve seslemdeki dağılımları bakımından ünlülerle ünsüzler arasında yer alan seslerdir” (Vardar, 2002: 220). Yarı ünlü sayılan sesler “j”, “w” ve “y” harfleriyle yazıya aktarılan seslerdir. Türkçede ise yalnızca “y” sesi genellikle yarı ünlü olarak gösterilir (Aksan, 1995: 193). İncelediğimiz ders kitaplarında bu ünlü türleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Ünsüz Ses Birimleri

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarından Gencan 1992’de, ünsüzler için “sessizler” terimi kullanılmaktadır. Gencan 1992’ye göre “sessizler: ses yolunda az çok boğumlanarak çıkan seslerdir: k m s ... Seslerin boğumlandığı yere çıkak adı verilir. ...Bunlar (ünsüzler) seslilerle birleşmedikçe okunamazlar, hece kuramazlar” (Gencan 1992: 19). MEB 2005 ve MEB 2006’da ünsüz ses birimler için “ünsüzler” terimi kullanılmakta; ancak herhangi bir tanım bulunmamaktadır.

Dil bilimiyle ilgili kaynaklara göre ünsüzler, ses aygıtı içinde hareket eden hava akımının belirgin bir şekilde engellenmesiyle oluşan seslerdir. Ünsüzlerin oluşumunda görev alan ağız içindeki hareketsiz ve az hareketli organlar, boğumlanma yerlerini, hareketli organlar ise boğumlanma organlarını ifade eder (Coşkun 2001a: 65; Özsoy, 2004: 4).

Gencan 1992’ye göre “dilimizin sessiz harfleri 21’dir. ...Sessizler türlü yönlerden kısımlara ayrılır:

1. Çıkaklarına göre
2. Sürekli söylenip söylenmeyeceğine göre
3. Yumuşak ve sert sessizler” (Gencan 1992: 24-25).

Turkish Studies

Benzer ifadeler MEB 2005'te de yer almaktadır: “Dilimizde yirmi bir ünsüz vardır. Boğumlanma noktaları, sürekli ve süreksiz söylenmeleri, yumuşak ve sert oluşları bakımından ünsüzleri sınıflayabiliriz” (MEB 2005: 9). Doğrudan konu anlatımı ve tanımlamaların yer almadığı MEB 2006'da ise ünsüzlerin sayısı konusunda bir bilgi yoktur. Ancak konuyla ilgili bir “etkinlik”te “kim, kök, kül, kel, kaya, kova, kuzu, kız” kelimelerinin her birinde ‘k’ sesinin farklı olduğunu görüyorsunuz. Siz de bu duruma başka örnekler bulunuz. Her sesin alfabe de gösterilip gösterilmediğini açıklayınız” şeklinde bir ibare yer almaktadır. Seslerin alfabe deki harflerden fazla olduğunu göstermek isteyen bu örneklerdeki “k” seslerinin hepsi birbirinden farklı değildir. Kitapta, ünsüzlerin sınıflandırılmasıyla ilgili olarak ise “hazırlık çalışmaları” kısmında verilen tabloda “sürekli/süreksiz, sert/yumuşak ünsüzler” ibareleri yer almaktadır (MEB 2006: 48-50).

Günümüz standart Türkiye Türkçesinin seslerini ele alan dil bilimi kaynaklarında ünsüzlerin sayıları ve sınıflandırılmaları konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklardan bazılarındaki ünsüz ses birimlerin sayıları “Aksan’a göre yirmi dört, Coşkun ve Özsoy’a göre yirmi üç, Demircan’a göre yirmi beş, Eker’e göre en az yirmi dört, Selen’e göre ise otuzdur (Aksan, 1995: 198; Coşkun, 2001a: 66; Demircan, 1996: Eker, 2003: 211; 56; Özsoy, 2004: 33; Selen, 1979: 109).

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te ünsüzler oluşum noktaları bakımından dört gruba ayrılmıştır. Birbirinin hemen hemen aynı bu sınıflandırmalara göre ünsüzlerin oluşum noktaları dört organ üzerine yüklenmiştir (Gencan 1992: 23; MEB 2005: 9).

Dudak: f, p, m, v, b

Diş: ş, s, ç, t, j, l, n, r, z, c, d

Damak: k, ğ, y, g

Gırtlak: h, (ğ). (MEB 2005'te gırtlak ünsüzü olarak ‘ğ’ de yer almaktadır).

Ders kitaplarında ünsüzler, sürekli/süreksiz, sert yumuşak ünsüzler (Gencan 1992'de sessizler) olarak da sınıflandırılmıştır. Süreklilik/süreksizlik açısından yapılan sınıflandırmalar, Gencan 1992'de “Sürekli söylenip söylenmeyeceğine göre”; MEB 2005'te “Ses Yolunun Durumuna Göre Ünsüzler” şeklinde adlandırılmıştır. Bu sınıflandırmalara göre ders kitaplarında ünsüz ses birimler şu şekilde sıralanmaktadır:

Sürekli ünsüzler: f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z

Süreksiz ünsüzler: b, c, ç, d, g, k, p, t (Gencan 1992: 25; MEB 2005: 9).

Ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te ünsüzler, “sert” ve “yumuşak “ ünsüzler olarak da ikiye ayrılır. Bu sınıflandırmalar Gencan 1992'de “yumuşak ve sert sessizler”; MEB 2005'te “ses tellerinin durumuna göre ünsüzler” başlıkları altında verilmektedir. Gencan “yumuşak sessizler”in ses tellerini titrettiğini; “sert sessizler”in ise titretmediğini söyler. Adlandırma ve sınıflamaya sokulan “yirmi bir ünsüz” bir yana bırakıldığında bu ifadeler doğrudur. Ancak MEB 2005'teki “sert ünsüzler ses yolunda engele uğrayarak çıkarlar” ifadesi ünsüzlerin tümü için; “yumuşak ünsüzler, ses yolunda engele uğramadan çıkarlar” (Gencan 1992: 25; MEB 2005: 9-10) ifadesi ise ünlüler için aynı kitapta daha önce yer almıştır. Üstelik bu ifadeler söz konusu hiçbir sınıflandırma için tam ve doğru değildir.

Ortaöğretim ders kitaplarındaki bu dört boğumlanma noktası ve iki boğumlanma biçimine karşılık dil bilimiyle ilgili kaynaklar ve standart Türkiye Türkçesinin ünsüzlerini ele alan çeşitli çalışmalarda ünsüzlerin yedi-sekiz boğumlanma noktası; altı-yedi boğumlanma biçimi tespit edilmektedir. Bu çalışmalardan birinde Demircan (1996: 56), ünsüzlerin çıkış yerlerini çift dudak, çift dudak-üst diş, dil ucu-diş ardi, dil ucu-diş seti, dil ucu-damak önü, dil önü-sert damak, dil önü/ardi-sert/yumuşak damak ve gırtlak olarak belirler. Çıkış biçimleri açısından ise patlamalı, patlamalı-sızmalı, sızmalı, geniz, yan, çarpmalı, yarı ünlü biçimlerini tespit eder.

Son yıllarda yapılan çalışmalardan birisi olan Coşkun'un sınıflandırılmasında ünsüzlerin oluşum noktaları olarak dudak, diş, diş eti, diş eti ardi, ön damak, art damak ve gırtlak verilmektedir. Yine aynı çalışmada ünsüzler boğumlanma tarzı açısından patlayıcı, sızıcı ve akıcı ünsüzler olarak sınıflandırılmaktadır (Coşkun, 2001a: 66-68). Bu alandaki en yeni çalışmalardan birini gerçekleştiren Özsoy'a göre ise ünsüzler, çıkış yerleri bakımından "dudaksıl, dişsil/dudaksıl, dişsil, dişeti-dişyuvasıl, öndamaksıl, damaksıl, artdamaksıl, gırtlaksıl" şeklinde; çıkış biçimleri bakımından da "patlamalı, sürtünmeli, patlamalı/sürtünmeli, genizsil, akıcı, kayıcı" ünsüzler olarak sınıflandırılmaktadır (Özsoy, 2004: 34).

Parçalar Üstü Ses Birimleri

Dillerde parçalı ses birimler yanında parçalar üstü ses birimler de bulunmaktadır. Bunlar vurgu, ton, ezgi, süre gibi ögelerdir. Parçalar üstü ses birimleri adı verilen bu özellikler, tıpkı parçalı sesbirimleri gibi dillerde anlam ayırıcı görev görmektedir. "Bürün olgular" veya "bürünsel ses birimleri" olarak da adlandırılan bu ögelerin herhangi bir dilde ses birimi olarak kabul edilebilmesi için söz konusu dilde anlam ayırıcı görev alması gerekir. Parçalar üstü ses birimleriyle ilgili beceriler, çocuğun ana dilini edinmesi sırasında kazanılmaktadır (Aksan, 1995: 228-236; Demircan, 1996: 26; Ergenç, 1995: 22-23; Vardar, 1998: 112-113).

Türkçenin parçalar üstü ses birimlerini ele alan çalışmalarda "vurgu, ton, kavşak, durak, süre ve ezgi" anlam farkı ortaya koyan ögeler olarak değerlendirilmiştir. İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarından Gencan 1992'de parçalar üstü ses birimler "vurgu", "ton" başlıkları altında MEB 2005'te ise "vurgu ve tonlama" başlığı altında ele alınmıştır. MEB 2006'da ise "söyleyiş (telaffuz)" başlığı altındaki çeşitli etkinlik ve çalışmalarda "tonlama, vurgu, duraklama, duyuş tonlaması" gibi terimlere yer verilmiştir (Gencan 1992: 44-50; MEB 2005: 14-16; MEB 2006: 43-50).

Ders kitaplarındaki ilgili konulara baktığımızda, parçalar üstü ses birimleriyle ilgili bilgilerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, dil bilimiyle ilgili kaynaklardan hareketle, Türkçe için parçalar üstü ses birimi sayılan bütün ögeler ele alınacak; dolayısıyla ders kitaplarında eksik kalan konular da değinilecektir.

Vurgu

Vurgu, belli bir dilde, vurgu birimi oluşturan bir bütün içinde bir heceyi baskılı söyleyerek belirgin hale getirmektir. Çoğu dilde genellikle bu vurgu birimi "kelime" olarak adlandırılan birimdir (Martinet, 1985: 73). Türkçede vurgu, kelime, kelime grubu ve söz dizimi düzeylerinde ele alınmaktadır. Kelime düzeyindeki vurgu, aynı ses birimleri içeren kelimeler arasında anlam farklılıkları ortaya koyar. Bu açıdan parçalar üstü ses birimi olarak kabul edilir (Özsoy, 2004: 55-56). Kelime vurgusu ana dilini kazanırken kendiliğinden edinilir. Daha sonra öğrenilen kelimelerin vurgusu ise önce edinilenlere benzetilir (Cutler, 1984'ten akt.: Ergenç, 1995: 26)

İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarından Gencan 1992’de vurgu “bazı hecelerin diğerlerinden daha dik veya baskılı okunmuş ve söylenişine vurgu denir” şeklinde; MEB 2005’te ise “bir sözcük veya cümlede kimi hece ya da sözcük diğerlerinden daha kuvvetli söylenir. Bu söylenişe vurgu denir” (MEB 2005: 14) şeklinde tanımlanmıştır.

Gencan (1992: 44)’ye göre “vurguların birçok çeşidi vardır. Başlıcaları, sözcük vurgusu, tümce vurgusu, dize vurgusu ve şiddet vurgusudur.” MEB 2005’teki tanımdan ise kelime vurgusu ve cümle vurgusu olmak üzere iki tür vurgudan söz edildiği anlaşılmaktadır.

Gencan (1992: 44)’deki tanımda yer alan “dik okunmuş veya söyleyiş”teki dik ifadesi dil bilimi açısından herhangi bir anlam taşımamaktadır. Vurgu çeşitleri içerisinde sayılan “dize” ve “şiddet” vurgusu ise “ezgi” ögesiyle ilgilidir. Ayrıca söz konusu kitapta vurgunun özelliklerini anlatan;

“a) Söze, duygu ve anlam değeri katar.

b) Dinleyicinin dikkatini uyandırarak, anlamın kavranmasını kolaylaştırır.

c) Ahengi canlandırır. Vurgusuz okumalarda ve konuşmalarda bu değerler yoktur.” ifadeleri de problemlidir. Buradaki ifadeler vurgudan ziyade “şiddet vurgusu” şeklinde adlandırılan “ezgi”yi ilgilendirmektedir. Üstelik vurgu çeşitlerinde bahsedilen kelime vurgusunu kapsamamaktadır. Dahası, Gencan 1992’de söz edildiği gibi “vurgusuz okuma veya konuşma” mümkün değildir. MEB 2005’teki cümle vurgusunu anlatan “bir kelimenin diğerlerine göre vurgulu söylenmesi” de mümkün değildir. Çünkü cümle vurgusunda da diğerlerine göre baskılı söylenen bir hecedir.

Gencan 1992’de, “ba’ba, arkada’sım söyle’di; o’kul ya’rın açıla’cak...” şeklinde vurguları gösterilen cümlede “baba” kelimesinin vurgusu, Demircan’a (1996: 144) göre kelime buradaki kullanımda seslenme ögesi olarak kullanıldığı için, birinci heceye kaymaktadır. “Söyledi” kelimesindeki “-di” eki ise vurguyu üzerine almayan eklerdendir. Bu yüzden kelimenin vurgusu söy’ledi şeklinde olmalıdır. Cümlenin devamında yer alan ve vurgusu son hecede gösterilen “yarın” zaman zarfında da vurgu ilk hecededir.

Aynı ders kitabında “-ki” eki alan kelimeler” evde’ki”, “bizim’ki” de “-ki” eki vurgulu gösterilmiştir (Gencan 1992: 44-45). Oysa Demircan’a (1996: 137) göre vurgu ev’deki, bi’zimki şeklinde olmalıdır.

MEB 2005’teki örneklerden “geli’yor” kelimesinde vurgu “-yor” ekinde gösterilmiştir. Ancak “-yor” eki de “vurgu almayan son eklerdendir” (Demircan 1996: 137). Cümle vurgusuyla ilgili olarak da “yükleme en yakın olan sözcük, vurgulu olarak söylenir” ifadesi kullanılmış ve “ben o kitabı **sana** verdim”, “ben sana o **kitabı** verdim ve sana o kitabı **ben** verdim” örnekleri verilmiştir (MEB 2005: 14-15). Ancak önceki paragraflarda da belirttiğimiz gibi cümle vurgusunda da sadece bir hece diğerlerine göre baskılı söylenir.

Ton

Ton, bir hecedeki titreşim sıklığıyla ilgilidir. Dolayısıyla hecenin tiz veya pes söylenişini ifade eder (Aksan, 1995: 230; Ergenç, 1995: 24). Herhangi bir dilde ton (titrem), anlam ayırıcı özellik taşıdığı sürece ses birimi olarak değer taşır (Vardar, 2002: 194). Ton değişiklikleri Çince, İngilizce, Japonca gibi dillerde kelimelere yeni anlamlar katar. Türkçede ise ton, genellikle tek heceden oluşan bildirimlerde anlam ayırıcı özellik göstermektedir (Ergenç, 1995: 24).

Turkish Studies

İncelediğimiz dil bilgisi kitaplarında vurgu konusuyla birlikte “ton” da ele alınmıştır. Gencan (1992: 49)’de ton, “anlatıma duygu, düşünce, coşku, yumuşaklık, sertlik... ayırtıları katmak için seslerde perde değişikliği gibi başlıklar yapılır; buna tonlama denir” şeklinde tanımlanmaktadır. MEB 2005’te yapılan tanım ise “söze duygu değeri katmak için seslerde yapılan değişikliğe tonlama denir” biçimindedir (MEB 2005: 15). Tanımlamalara yer verilmeyen MEB 2006’da, öğrencilerden çeşitli metinler okumaları ve bu esnada öğrencilerin gerçekleştirdiği “tonlama farklılıkları”nın bulunması istenmektedir (MEB 2006: 43-47).

Ders kitaplarında ton konusuyla ilgili tanım değerlendirme ve çalışmalara bakıldığında, konunun daha çok cümle düzeyinde ele alındığı, dolayısıyla ton ögesininin bir başka bürün öge olan ezgiyle karıştırıldığı görülmektedir. Dil bilgisi ders kitaplarında bu yöndeki örnekler şöyledir:

“Buyuru temeli üzerine kurulan tümceleri, sesimize vereceğimiz tonla istediğimiz keskinlikte, sertlikte ya da yumuşaklıkta söyleyebiliriz”

“...Tümcelerin söylenişindeki ton değişikliklerinin anlamla ilgisi büyüktür.” “Sorulu tümceler tonlamaya daha elverişlidir” (Gencan 1992: 49).

“Tonlama en çok ünlem cümlelerinde bulunur”

“Soru anlamı taşıyan cümleler tonlamaya daha uygundur”

“Emir cümlelerini sesimize vereceğimiz tonla istediğimiz keskinlikte, sertlikte veya yumuşaklıkta söyleyebiliriz” (MEB 2005: 15).

Burada yeri gelmişken yukarıdaki MEB 2005’te yer alan emir cümleleriyle ilgili ifadenin Gencan 1992’deki ifadeyle hemen hemen aynı ifadeler olduğunu belirtmeliyiz. Söz konusu ders kitabında, Gencan 1992’den alınmış birçok tanım, örnek vb. bulunmasına rağmen “kaynakça” kısmında, Tahir Nejat Gencan adı yer almamaktadır.

Tonlama konusuyla ilgili olarak MEB 2006’da yer alan örnekler de şu şekildedir:

“... hangi cümleleri değişik ses tonlarıyla söylemek ihtiyacı duyuyorsunuz”

“... cümlelerini farklı ses tonlarıyla söylediğinizde cümlelerin anlamında nasıl bir değişiklik olduğunu belirtiniz” (MEB 2006: 45).

Verdiğimiz bu örnekler yanında ders kitaplarında tek tek kelimeleri ele alan ve birkaç kelimedeki ton değişikliklerinin söz konusu kelimelere çeşitli anlamlar katabileceğini gösteren sınırlı sayıda örnek de bulunmaktadır. Ancak bu kez de “ton, vurguyla karıştırılmaktadır.

Kavşak

Kavşak, “anamlı birimler arasındaki geçişlerde yerleştiriliş biçimine göre, önce ya da sonra gelen seslerde sezilebilir değişikliklerin tümüdür” (Demircan, 1996: 104). Başka bir ifadeyle söyleyişte ulamayı ortadan kaldırmak amacıyla verilen kısa aralardır. Kavşaklar, biçim birimlerin ve hecelerın başlangıç ve bitiş noktalarını belirler. Türkçede anlam farklılıkları ortaya koyduğu için kavşak ögesi de ses birimi olarak kabul edilir (Ergenç ,1995: 23; Özsoy, 2004: 93). Türkçede kavşakları belirleyen özellikler, kavşak noktasındaki seslerin soluklu/soluksuz, ötümlü/ötümsüz, vurucu/akıcı olması ve ünlü ile başlayan hecelerden önce patlamalı gırtlak sesinin bulunmasıdır (Özsoy, 2004: 93).

Konuya yer veren kaynaklara (Aksan, 1995; Ergenç, 1995; Özsoy, 2004; vb.) göre kavşak, Türkçede parçalar üstü ses birimleri arasında yer almaktadır ve anlam ayırıcı özellik ortaya koymaktadır. Ancak incelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında durak ve ulamadan söz edilmesine rağmen, kavşak konusuna değinilmemiştir.

Turkish Studies

Durak

Söz zincirinde, belli bir süre kapsayan kesinti (Vardar, 2002: 84) olarak tanımlanan duraklar, konuşucunun iletmek istediği duygu ve düşüncelerin ve bildirinin amacının etkili ve anlaşılabilir biçimde algılanabilmesine; gönderilen kodun doğru olarak çözümlenmesine yardımcı olmaktadır (Ergenç, 1995: 23). Durak, Türkçede anlam farklılıkları ortaya koyduğundan parçalar üstü ses birimi olarak kabul edilmektedir.

Anlamın belirlenmesinde önemli bir role sahip olmasına rağmen, incelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te durak konusunda hiçbir ibareye rastlanmamıştır. MEB 2006'da ise iki metinle ilgili çalışmada durak konusuna yer verilmiştir. Bunlardan birincisinde öğrencilerin okuduğu metindeki "duraklama" kusurlarının bulunması istenmektedir. Tek paragraftan oluşan ikinci metnin ise öğrenciler tarafından, ilk seferde uygun yerlerde "nefes almadan", ikinci defada ise "nefes alarak" okunması istenmekte ve bu iki okuma arasındaki farklar sorulmaktadır (MEB 2006: 45-47).

Süre

Dil bilimi açısından süre "bir sesin çıkarılışı ya da eklenmesi sırasında kapladığı zaman dilimi"dir. Süre terimi, ünlülerin uzun veya kısa olması anlamında kullanılmaktadır (Demircan, 1996: 27; Vardar, 2002: 84). Türkçede ünlü ses birimlerin çıkarılış süreleri anlam farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkçedeki ünlüler asıl uzunluklarını kaybettiklerinden, yabancı kökenli kelimelerle, çeşitli ses olayları sonucunda ortaya çıkmaktadır (Ergenç, 1995: 23).

İncelenen dil bilgisi kitaplarında, parçalar üstü sesbirimler içerisinde değerlendirilen süre konusu yer almamaktadır.

Ezgi

Ezgi, konuşma sırasında, konuşmaya egemen olan temel tonun değişiklikleridir. Konuşma sırasında ses tek düze değildir, konuşma süresince yükselip alçalır. Bir cümledeki hece, biçim birimi ve kelimeleri kapsayan ton değişikliklerinin hepsi birden ezgiyi oluşturur (Aksan, 1995: 230; Ergenç 1995: 24). Konuşmacının eğitimi, sosyal durumu, konuşma sırasındaki ruh hali ve konuşma ortamı ezgi üzerinde etkilidir. Bu sebeple ezgi konusunda tespitlerde bulunmak, genel bir ezgi düzenini ortaya koymak oldukça zordur (Ergenç, 1995: 24).

Ezgi konusuna, incelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarından hiçbirinde doğrudan yer verilmemiştir. Gencan 1992'de ezgi konusuyla ilgili kimi hususlara "şiddet vurgusu"; kimine ise "ton" ve "söyleyiş özelliği" başlıkları altında dil bilimi temeline dayanmadan değinilmiştir (Gencan 1992: 47-50). İncelediğimiz diğer iki dil bilgisi kitabı MEB 2005 ve MEB 2006'da ise ezgi konusuyla ilgili özelliklere "tonlama" başlığı altında yer verilmiş; MEB 2006'da diğer kitaplardan farklı olarak "duyuş tonlaması" terimi kullanılmıştır.

Türkçenin Ses Yapısı ve Özellikleri

Sesleri iletişimdeki işlevleri açısından inceleyen ses bilimi, konuşma seslerini soyut ve bağımsız unsurlar olarak ele alan ses bilgisinden farklı olarak, onları birbirine bağlanıp anlamlı ve görevli birlikler oluşturan; bu sırada da birbirini çeşitli yönlerden etkileyen olgular olarak görmektedir (Vardar, 2002: 168; Hatipoğlu, 2006: 35)

Dilin fonolojik yapısı, dizim ilişkileri açısından hem hece hem de kelime bağlamında ses öbekleşmeleri, sesbirimlerin kelime içinde dağılımları, ses birimlerinin üzerindeki çevre seslerin etkileri gibi çeşitli belirlemelerde bulunur (Huber, 2008: 136). Bu başlık altında Türkçenin ses yapısı ile ilgili temel özellikler, incelediğimiz ders kitaplarında yer verilen konular çerçevesinde ele alınacaktır.

Turkish Studies

Hece Yapısı

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992’de hece “konuşma aygıtının bir hareketiyle çıkan tek ya da bileşik ses” şeklinde tanımlanmaktadır ve bu kitaba göre “dilimizin heceleri altı çeşittir (Gencan 1992: 19). Hece konusunda benzer ifadeler taşıyan MEB 2005’te ise “ağzımızın bir hareketiyle çıkan ses ya da ses topluluğu” ibaresi kullanılmıştır. Bu kitaba göre de “dilimizde altı çeşit hece vardır” (MEB 2005: 10). Diğer ders kitabı MEB 2006’da hece konusuna değinilmemiştir.

Çeşitli kaynaklarda hecenin oluşumu baskı, hareket, hava akımı ve selen olmak üzere dört farklı kurama dayandırılmaktadır (Aksan, 1995; Demircan, 1996; Özsoy, 2004). Dilciler arasındaki görüş farklılıkları ve hece olgusunun dilden dile değişmesi nedeniyle genel bir tanım yapmak da oldukça zordur (Aksan, 1995: 202-205). Ancak oluşumu konusunda farklı görüşler bulunsa da birçok tanım, hecenin tek bir ses veya bir ses grubu şeklindeki ses birimi olduğu yönündedir. Nitekim Vardar (2002: 171) heceyi “bir tek sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği” şeklinde tanımlar. Benzer bir tanım da Korkmaz (2007: 115) tarafından yapılır: “Hece “bir nefes hamlesi içinde çıkan, tek bir ses veya ses grubundan oluşan, yalnız başına kelime olabilen veya kelime oluşumunda görev alabilen ses birliği”dir.”

Hecenin oluşumu konusunda farklı kuramlar olduğu dikkate alındığında, ders kitaplarında hecenin oluşumunu temelli tanımların yer alması; özellikle MEB 2005’teki heceyi tanımlayan “ağzımızın bir hareketiyle çıkan ses ya da ses topluluğu” ibaresi (oluşuma katkı sağlayan diğer organlar dikkate alınmıyor) problemlili görünmektedir. Tabii buradaki asıl problem, diğer ses birimlerin de olduğu gibi, hecenin ses birimi olarak değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Başka bir husus ise Türkçenin hece türleriyle ilgilidir. İncelenen ders kitaplarında “dilimizin heceleri altı çeşittir” veya benzer bir şekilde “dilimizde altı çeşit hece vardır” denilmektedir. Türk diliyle ilgili kaynaklarda genellikle, incelediğimiz ders kitaplarındaki gibi, ses dizimi açısından Türkçede altı tür hece olduğundan bahsedilmektedir. Öncelikle ders kitaplarındaki “dilimiz” ibaresinin dil bilimi açısından (art/eş zamanlılık vs.) belirgin bir ifade olmadığını söylemek gerekir. Üstelik “altı çeşit hece” bilgisi sadece Türkçe kökenli (ses olayı bulunmayan) kelimeler için geçerlidir. Çünkü Türkçe kökenli kelimelerle günümüz standart Türkiye Türkçesinde kullandığımız “alıntı kelimelerin hece yapısı, ünlü ve ünsüzlerin hece içinde dizilişi yönüyle birbirinden farklıdır” (Özsoy, 2004: 97).

Hece çeşitleri konusunda doğru bilgiyi verebilecek bir değerlendirmenin günümüz Türkiye Türkçesi standart konuşma dilinde kullanılan bütün kelimeleri kapsamaması gerekmektedir. Nitekim Demircan (1996: 16) “Türkçede Hece Türleri” başlığı altında on beş farklı heceden söz etmektedir. Bu türler içerisinde yabancı kökenli “ski”, “spi-ker”, “flört” gibi kelimelerdeki başta ünsüz yığılması bulunan kelimeler de vardır. Özsoy (2004: 98) da alıntı “pro”, “spor”, “Strazburg” kelimelerindeki hecelerden söz eder. Ancak, Huber’e (2008: 137) göre Türkçede ön seste ünsüz öbekleşmesi olmadığı için yabancı kökenli spor, stop gibi kelimelerde bir ünlü türemesi görülür. Dolayısıyla hece türlerinin belirlenmesinde kaynak dillerin değil, kelimenin sesletildiği Türkçenin telaffuz kurallarını dikkate almak gerekmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ders kitaplarına göre "her hecede bir sesli bulunur. Sesli harf olmadan hece kurulamaz" (Gencan 1992: 19). Her hecede bir ünlü bulunur. Ünlü olmadan hece kurulamaz (MEB 2005: 10). Bu bilgi Türkçe kökenli kelimeler için doğru olabilir. Ayrıca eski ve genelleşmiş bir anlayışı yansıtmaktadır. Ancak Aksan (1995: 202), eskiden birçok dil bilimcinin hecenin sadece ünlüler tarafından oluşturulabileceği görüşünde olduğunu; günümüzde ise çeşitli dillerde bazı ünsüzlerin de hece olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Demircan (1996: 15) da çeşitli dillerde kelime sonundaki vurgusuz hecelerde ünlü yerine kullanılan ünsüzlerin olabileceğinden bahsetmektedir.

Ses Uyumları

Ses uyumu, bir dildeki kelimeleri meydana getiren seslerin birbirlerini çeşitli açılardan ve kurallı olarak etkileyip benzeşmeleri, başka bir ifadeyle bir kelimedeki ünlüler, ünsüzler ve ünlülerle ünsüzler arasında görülen benzeşme olayı olarak tanımlanabilir (Korkmaz, 2007: 219-220; Vardar, 2002: 204). Tanımdan da anlaşılacağı üzere Türkçede ses uyumları ünlü uyumu, ünlü-ünsüz uyumu ve ünsüz uyumu olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir.

Ünlü Uyumu

Ünlü benzeşmesinin yaygın ve düzenli olan biçimleri ünlü uyumu olarak adlandırılmaktadır (Uzun, 2004: 43). Ünlüler arasında görülen nitelikçe benzeşme ünümüz standart Türkiye Türkçesinde kelime yapısının en belirgin özelliklerindedir. Bu özellik, kelimenin hem iç yapısını, hem de kelimelere getirilen son eklerin büyük bir çoğunluğunun ses yapısını belirlemektedir (Özsoy, 2004: 99). Fakat ünlü uyumu kuralının, standart Türkiye Türkçesinin aslı ünlüleri olan a, e, ı, i, o, ö, u, ü sesleri için geçerli olduğunu unutmamak gerekir (Coşkun, 2008: 45).

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarında ünlü uyumlarına farklı adlar verilmiştir. Söz konusu ders kitaplarından Gencan 1992'de ünlü uyumları, "büyük ses uyumu, küçük ses uyumu"; MEB 2005 ve MEB 2006'da ise "kalınlık incelik uyumu (büyük ünlü uyumu), düzlük yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu)" şeklinde yer almaktadır (Gencan, 1992: 23-24; MEB 2005: 13-14; MEB 2006: 50-52).

Ders kitaplarından Gencan (1992: 23)'de artlık-önlük uyumuna uymayan ekler olarak "-yor, -ken, -ki, -leyin, -(i)mtrak" ekleri sayılmış; ekler sıralanırken sonda üç nokta yer almıştır. Bu, başka ekler de olabileceğini gösterir. Nitekim benzer ekler içinde "-daş, -gil ve -gen (?) " eklerini de saymak mümkündür. Fakat konunun sonunda "yüzlerce eklerimiz içinde ancak bu beşinin ... aykırı oluşları ..." şeklinde bir ifadenin yer alması hem baştaki üç nokta ile çelişmekte, hem de diğer eklerin unutulduğunu veya dikkate alınmadığını düşündürmektedir. Ayrıca Gencan 1992'de artlık-önlük uyumuna uymayan eklerden "-leyin -ken, ve -ki" eklerinin uyum dışında kalma sebebi olarak "İstanbul ağzı" gösterilmektedir. Bu ders kitabına göre söz konusu ekler Anadolu'nun birçok yerinde köke uydurularak söylenmektedir. Fakat Mansuroğlu'ya (1959: 81-93) göre, bu eklerin uyum dışında kalmalarının asıl sebebi diğer unsurlara göre daha geç devirlerde yazı dilinde kullanılmalarıdır. Başka bir sebep ise "-ken" (<i>iken</i>)" ekinde olduğu gibi ekleşmemiş biçimiyle kullanılabilmeledir. Mansuroğlu'nun söz konusu makalesinde "-ki" ekinin ise benzetme sonrasında tek biçiminin tercih edilmiş olabileceğini belirtmektedir.

Ders kitaplarından MEB 2005'te artlık-önlük uyumu, "kalınlık incelik uyumu" (büyük ünlü uyumu) olarak adlandırılmaktadır. Başlıkta öncelikli olarak "kalınlık incelik" uyumu terimi tercih edilmesine rağmen, konunun anlatımında "... bu uyuma büyük ünlü uyumu denir", "kalınlık incelik uyumuna aykırı olan yedi ek vardır" şeklinde her iki terim de kullanılmıştır.

Bir başka problem ise artlık-önlük uyumunun formüle edilişi ile ilgilidir. Kitapta bu uyum;

	kalın		kalın
,	,	,	,
	ince		ince
,	,	,	,

şeklinde gösterilmiştir. Ancak söz konusu kitabın bir sonraki sayfasında da belirtildiği gibi, Türkçe kökenli kelimelerde ilk hece dışında o, ö sesleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla a, ı, o, u seslerinden sonra yalnızca a, ı, u sesleri; e, i, ö, ü seslerinden sonra ise e, i, ü sesleri gelebilir. Ayrıca uyumu bozan eklerle ilgili örnekler verilirken "-daş" eki ders kitabında "meslek-daş" örneğiyle yer almış, ünlü benzeşmesi anlatılırken, ünsüz benzeşmesi konusunda gösterilen özensizlik ayrı bir problem doğurmuştur (MEB 2005: 13).

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarından MEB 2006'da da artlık-önlük uyumu "kalınlık incelik uyumu" (büyük ünlü uyumu) şeklinde yer almıştır. Bu ders kitabında söz konusu uyum "Türkçede bir kelime ince ünlü ile başlarsa ince ünlü ile devam eder, kalın ünlü ile başlarsa kalın ünlü ile devam eder" şeklinde tasvir edilmiştir. Ayrıca bir soruda "-yor, -ken, -ki, -leyin, -mtrak ve -gil" ekleri verilerek bu ekleri aldığı ünlü uyumlarına uyan ve uymayan kelimelerin yazılması; başka bir soruda ise "kolayca, uçurtma, begonya, yağmur, büro, limon, öğleyin, istasyon, okuyor, koşarken" kelimelerinin artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumları bakımından incelenmesi istenmiştir (MEB, 2006: 50-55).

Elbette her dil incelemesinden şöyle veya böyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Ancak söz konusu ders kitabının ünlü uyumlarına uymayan ekleri aldığı artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uyan kelimeler buldurmaya çalışması, bu uyumlar açısından (öğrenci yeni bir kural keşfetmeyecekse) sadece tesadüfleri buldurmaya yarayacaktır. Üstelik ders kitabında bu "istisna ekler"den birisi olan "-daş" yer almamaktadır. İkinci soruda da benzer şekilde tesadüfen artlık-önlük uyumuna uyan "öğleyin" kelimesi yer almaktadır. Üstelik bu kelime başka yönlerden de açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Ders kitaplarında, artlık-önlük uyumunda olduğu gibi, düzlük yuvarlaklık uyumu konusunda da problemler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve ortak olanı, yuvarlak ünlülerden sonra gelebilecek seslerle ilgilidir. Bilindiği gibi Türkçe kökenli kelimelerde ilk hece dışında o, ö sesleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla yuvarlak ünlülerden sonra bu sesler zaten gelemez. Ancak, ilk hecede yuvarlak bir ünlü kullanıldıktan sonra ikinci heceden sonraki hecelerde dar düz ünlüler kullanılabilir. Buna örnek olarak "odamız" kelimesi verilebilir. Buna göre ders kitaplarındaki "ilk hecedeki yuvarlak ünlüden sonra düz geniş ünlü gelir" kuralının bağlayıcılığı takip eden ünlü için geçerlidir. Kelimenin bütününe kapsamamaktadır.

Turkish Studies

Düzlük yuvarlaklık uyumuyla ilgili bir başka husus ise, bu uyumun artlık-önlük uyumu kadar sağlam olmamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu sebepten dolayı bu uyumun özellikle dudak ünsüzlerinin yer aldığı kelimeleri kapsayan bir sürü istisnası vardır. Ders kitaplarında ise bu konuyu yeterince açıklığa kavuşturacak açıklamalar bulunmamaktadır.

Ünlü Ünsüz Uyumu

Ünlü ünsüz uyumu, Gencan 1992'de "İki Çıkaklı Harfler ve Bunlarla İlgili Yazım Kuralları" başlığı altında verilmiştir. Yazar konuyla ilgili ilk açıklamasında "sessiz harflerde kalınlık incelik yoktur. Hecesine girdiği sesli harfin kalınlık ve inceliğine göre söylenir. 21 sessizden 18'inin kalınlık ve incelik yüzünden çıkakları değişmez. Yalnız k,g,l harflerinin çıkakları çifttir" demekte örnek olarak da "pek-ak, el-al, göz-saygı" kelime çiftlerini karşılaştırmaktadır (Gencan, 1992: 27).

Bu bölümde incelediğimiz konuyla doğrudan ilgili olmasa da, terimleri yerli yerinde kullanmak açısından, öncelikle yazarın harf dediği şeyin ses olduğunu, "sessiz harf" olarak adlandırdığı Türkçedeki ünsüzlerin sayısının ise 21'den fazla olduğunu belirtmek gerekiyor. Söz konusu ders kitabının ünlü ünsüz uyumu noktasındaki problemleri ise l sesi ile k ve g seslerinin oluşum noktalarıyla ilgilidir.

Gencan (1992: 25)'de l sesinin oluşum noktası olarak diş, k, g seslerinin oluşum noktası olarak damak gösterilmiştir. Ünsüzlerle ilgili kısımda da belirttiğimiz gibi Özsoy'a (2004: 33) göre Türkçede 23 ünsüz bulunmaktadır. Bu seslerden altısı alfabedeki üç harfle (k,g,l) karşılanmaktadır: Bunlardan k harfiyle karşılanan patlamalı-ötümsüz seslerden birisi damaksıl, diğeri ise art damaksıl olarak nitelenmiştir. Özsoy'un tablosunda patlamalı-ötümlü olarak gösterilen g sesleri de damaksıl ve art damaksıl olmak üzere iki tanedir. Akıcı sesler arasında gösterilen l seslerinden birisi dişsil, diğeri ise art damaksıl olarak belirlenmiştir.

Standart Türkçedeki g, k ünsüzlerini "bağımlı ünsüzler" olarak nitelendiren Coşkun'a (2008: 73-78) göre söz konusu ünsüzler yanlarında bulunan ünlülerin (kitapta önce ünsüzlerin denilmiş, sonraki ifadelerde ünlü olarak geçiyor ve 78. sayfadaki tabloda ilgili ünlülerle birlikte veriliyor) oluşum yerlerine göre boğumlanır. Dolayısıyla yazara göre i, e gibi ünsüzlerle ön damakta, ı ile orta damakta; u, o, a ile de arka damakta oluşan üç ayrı k ve g sesi mevcuttur. Coşkun'un ünsüzleri sınıflandırdığı tablosunda boğumlanma yeri olarak diş eti gösterilen "akıcı, yan" l sesinin ise "ince" ve "kalın" olmak üzere iki biçimi mevcuttur.

MEB 2005'te ünlü-ünsüz uyumu, "ünlüler ve ünsüzlerin boğumlanma noktaları bakımından gösterdikleri uyumdur" şeklinde tanımlanmıştır. Kitapta "kadın, kaba, kanlı; kedi, kenevir, keskin" kelimeleri ünlü ve ünsüzleri açısından uyum içinde olan kelimeler olarak gösterilmiştir. Bu kısımdaki "kadın, kaba, kanlı sözcüklerinde k ünsüzünden sonra kalın ünlü gelmiştir" ifadesi kitaptaki k ünsüzünün niteliği belirtilmediği için muğlâktır. Devamındaki "kâr, kâse gibi sözcüklerde bu uygunluğu göremiyoruz. Çünkü kalın olan a ünlüsü ön damak ünsüzü olan k ile birleşmiştir" (MEB 2005: 14) ifadesi ise yanlıştır. Çünkü söz konusu kelimelerdeki â ünlüsü kalın ünlü yani art ünlü değil, "alıntı kelimelerde bulunan bir ön ünlüdür" (Coşkun, 2008: 44).

Ünsüz Uyumu

Bir dildeki “ünsüzlerin fonetik kurallar çerçevesinde patlayıcılık, sızıcılık, akıcılık, tonluluk, tonsuzluk ilişkileri doğrultusunda yan yana gelerek ses birliktelikleri oluşturmasına ünsüz uyumu” adı verilmektedir (Coşkun, 2008: 79). Konuşma dilini ilgilendiren ve kelime içinde ve sonunda gerçekleşen ünsüz uyumu, hem Türkçe kelimeleri hem de Türkçede kullanılan yabancı kökenli kelimeleri kapsamaktadır. Türkçe kökenli kelimelerde sağlam temellere dayanan ünsüz uyumu, yabancı kökenli kelimeleri de çeşitli ses olayları yoluyla Türkçenin ünsüz uyumu sistemine dâhil etmektedir (Coşkun, 2008: 79-97).

Temeli “en az çaba yasası”na dayanan ünsüz uyumu, ders kitaplarından Gencan 1992’de “sessiz harflerle ilgili yazım kuralları” başlığı altında verilmiştir. Kitapta “sessizlerin benzeşmesi” alt başlığıyla “süreksiz yumuşak harfler (b, c, d, g) iki yerde bulunmaz: 1. sözcük sonlarında, 2. sert harflerden (ç, f, h, k, p, s, ş, t) sonra” (Gencan 1992: 26-29) açıklamaları yer almıştır. Ayrıca kitabın son kısımlarında yer alan “yazım (imla) kuralları” (Gencan 1992: 276-288) genel başlığı altında yukarıda sözü edilen başlığa göndermede bulunularak daha önce verilen kurallar tekrarlanmış; ilave olarak kelime içi ünsüz benzeşmesi örneklerine yer verilmiştir. Gencan 1992’de ünsüz uyumunun yazım kuralları çerçevesinde verilmesi Coşkun’a (2008: 89) göre “doğru ve bilimsel değildir. Kelimelerde ünsüz uyumunun varlığını tespit edebilmek için, kelimenin söylenişine dikkate alınmalıdır.

Konuyu “ünsüz uyumu” başlığı altında inceleyen ”MEB 2005’te ünsüz uyumu konusu, kelime sonu ünsüz uyumu yönüyle ele alınmıştır. Bu konuda kitaptaki ilk açıklama “dilimizde ünsüzler eklenme sırasında bir uyum içerisindedir. Yumuşak ünsüzle biten bir sözcük ünsüzle başlayan bir ek alırsa bu ekin ilk harfi de yumuşak ünsüz olur” şeklindedir. Bu açıklamaya örnek olarak “oduncu” ve “sözden” kelimeleri verildikten sonra benzer ifadeler “sert ünsüzler” olarak adlandırılan sesler için de kullanılır ve “sert ünsüzlerden biriyle biten bir sözcüğe takılan ekin başında yer alan yumuşak süreksiz ünsüzler sertleşir” açıklamaları yapılmıştır (MEB 2005: 14-15).

Konuyla ilgili açıklamalar yerine daha çok soru ve etkinliklerin yer aldığı MEB 2006’da, ünsüz uyumundan söz eden bir bölüm bulunmamaktadır. Kitaptaki etkinlik ve sorularda konunun “ünsüz benzeşmesi” ile “ünsüz yumuşaması” şeklinde ve daha çok ses olayları çerçevesinde ele alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Nitekim ses olaylarının yer aldığı ve ses olaylarıyla ilgili kelimelerin eşleştirilmesinin istendiği bir kavram haritasında “ünsüz benzeşmesi” ve “ünsüz yumuşaması” terimleri yer almaktadır. Başka bir sayfada ise p, ç, t, k seslerinin tonlulaşmasıyla ve p, ç, t, k, f, s, ş, h ünsüzlerini ilgilendiren benzeşmeyle ilgili sorular bulunmaktadır (MEB, 2006: 51-54).

Görüldüğü gibi ders kitaplarında ses uyumları ele alınırken harf, büyük, küçük, sert, yumuşak gibi dil biliminin ilke ve yöntemleri açısından uygun olmayan terimler kullanılmakta; ele alınan konuda verilen örnekler çoğu zaman, yapılan açıklamalarla çelişmektedir. Ders kitaplarının hemen her bölümünü ve incelediğimiz ders kitaplarının hepsini ilgilendiren bu genel ve ortak problem yanında konunun sınırlı şekilde ve yüzeysel olarak ele alındığını da belirtmek gerekir. Çünkü ders kitaplarında ses uyumları sadece yazarın/yazarların önemli gördüğü veya ele almak istediği yönüyle yer almış; söz konusu bu durum da ele alınan konunun çeşitli yönleriyle ve yeterince açıklanması noktasında sıkıntı oluşturmuştur.

Türkçe Kökenli Kelimelerde Az Kullanılan Ünsüzler

Türkçe kökenli kelimelerde kelime başında c, f, h, j, l, m, n, p, ş, v, r, z seslerinin kullanımı diğer seslere göre oldukça azdır. Kullanılan kelimeler ise ya yansıma kelimedir ya da bu sesler başka seslerden gelişmiştir, yani ikincildir (Coşkun, 2008: 92; Demir ve Yılmaz, 2006: 158; Eker, 2003: 224-225). Bu sesler dışında ğ sesi ise hiç kullanılmamaktadır.

Turkish Studies

Ders kitaplarından MEB 2006'da bu konuyla ilgili bir soru sorulurken "Türkçede kelime başında birkaç istisna dışında c, ğ, l, m, n, p, ş, v, r, z sesleri bulunmaz" ifadesi kullanılmıştır. Kitapta f, h, j seslerine ayrıca yer verilmiş, Türkçe kelimelerde bulunmayan sesler olarak ele alınmıştır (MEB, 2006: 52). Diğer ders kitaplarında bu konuyla ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Gerek incelediğimiz ders kitaplarında gerekse yukarıda söz ettiğimiz Eker ve Demir ve Yılmaz'ın üniversiteler için yazılmış kitaplarında (başka birçok benzer yayında da) bu konuyla ilgili bilgiler genellikle art zamanlı bakış açısıyla ele alınmıştır. Dil biliminin bu noktadaki önerisi ise eş zamanlı bakış açısıdır.

Kelime Sonunda Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe kelimelerde kelime sonunda b, c, d, g sesleri bulunmaz. Bu durum hem Türkçe kökenli hem de alıntı kelimeler için geçerlidir (Coşkun, 2008: 93). Sonunda d sesi bulunan birkaç kelime ve p, ç, t, k sesleri bulunduğu halde ünlüyle başlayan bir ek aldığı tonlulaşmayan bazı kelimelerin bu durumu ise Tekin'e (1995) göre başlangıçta bu kelimelerde bulunan uzun ünlülerle ilgilidir.

Ders kitaplarından Gencan (1992: 26) 'de kelime sonunda bulunmayan ünsüzlerle ilgili olarak "sözcük sonlarında süreksiz yumuşak harfler bulunmaz" açıklaması yer almaktadır. Bu açıklamadaki "süreksiz yumuşak harf" ibaresi dil bilimi açısından bir anlam ifade etmemektedir. İncelediğimiz diğer ders kitaplarında bu konuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Gencan 1992'de kelime sonu ünsüz çiftleriyle ilgili olarak da "Türkçe sözcük köklerinde bir hecede yan yana iki sessizin gelmesi için öncül harflerin l, n, r, s, ş gibi sızıcı, sonrakilerin de süreksiz harfler olması gerekmektedir" (Gencan, 1992: 28) açıklamaları bulunmaktadır. Türk dilinin "ses kod sistemi"ne göre gerçekleştirilecek kelime sonu ünsüz birlikleri konusunda Coşkun'un (2008: 89-92) tespitleri ise şu şekildedir:

- Akıcı ünsüz + tonsuz patlayıcı ünsüz
- Akıcı ünsüz + tonsuz sızıcı ünsüz
- Tonsuz sızıcı ünsüz + tonsuz patlayıcı ünsüz
- "v" ünsüzü + tonsuz patlayıcı ünsüz
- Tonsuz patlayıcı ünsüz + tonsuz patlayıcı ünsüz
- Akıcı ünsüz (r)+ tonlu sızıcı ünsüz (z)
- Tonsuz patlayıcı ünsüz (k)+ tonsuz sızıcı ünsüz (s)
- Akıcı titreşim ünsüz (r)+ Akıcı burun ünsüzü (n)

Görüldüğü gibi, Coşkun'un kelime sonu ünsüz çiftleriyle ilgili ortaya koyduğu bilgiler yanında Gencan 1992'deki açıklama oldukça sınırlı kalmaktadır. Üstelik süreksiz harfler (ses olmalıydı) ifadesi de yanlıştır. Kitabın sınıflandırmasına göre bu ifade "sert süreksiz harfler" olmalıydı.

Diğer Özellikler

Türkçenin ses özellikleri konusunda Gencan (1992: 28)'de çeşitli kısımlarda verilen bilgiler dışında "Harflerle İlgili Özellikler" diye bir de başlık yer almaktadır. Bu başlık altında yukarıda bahsedilen hususlar dışında Türkçe kelimelerin ses özellikleri olarak yan yana iki ünlünün, ikiz sesin ve başta çift ünsüzün bulunmaması yazarın, "harf, sesli harf, sessiz harf, ikiz harf" gibi dil bilimi ilke ve kurallarına uygun olmayan terimleriyle yer almaktadır.

MEB 2006'da yer alan bir "etkinlik"te ise aile, millet, ad, saat, tren, plan, viraj, jeton, kâtip, kâğıt kelimeleri verilmiş ve kelimelerin "Türkçenin ses özellikleri açısından değerlendirilmesi" (MEB, 2006: 51) istenmiştir. Tablodaki ses özelliği açısından istisna olan "ad" kelimesi bir yana bırakılırsa diğer kelimelerde yan yana iki ünlü oluşu, ikiz ünsüz bulunuşu, başta çift ünsüz bulunması, j sesinin, ince ve uzun ünlülerin bulunması ve ses uyumlarına uyulmaması gibi Türkçenin ses yapısına aykırı özelliklerin olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla konuyla ilgili açıklamaların bulunmadığı bu ders kitabında da konuyla ilgili bu yönler üzerinde durulması istenmiş olmaktadır.

Diğer ders kitabı MEB 2005'te ise ses uyumlarıyla ilgili bilgiler ve seslerin sınıflandırılması, ses olayları gibi konuların anlatımında gerektiğinde yapılan açıklamalar dışında Türkçenin ses yapısıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Ses Olayları

Ses Olaylarının Sebepleri

Ses olayları, "dil seslerinin, oluşturdukları anlamlı ve görevli ses birliklerinde (kelime ve hece) uğradıkları değişimlerdir" (Korkmaz, 2007: 186). Söz konusu değişimler, benzeşme, düşme, türeme yer değiştirme vb. şekilde gerçekleşmektedir. Meydana gelen değişimleri tek bir sebebe bağlama imkânı olmadığı için, ses değişikliklerinin nedenlerini bütün yönleriyle ortaya koymak dil biliminin en zor işleri arasında yer almaktadır (Üçok, 2007: 160).

Saussure'den bu güne ses olaylarının oluşumları konusunda çeşitli görüşler ortaya konulmuş; çocuklukta alınan fonetik eğitim, devrin sosyal ve siyasal olayları, iklim, moda, sosyal tabakalaşma vb. unsurlar ses olaylarının oluşumundaki önemli etkenler olarak ileriye sürülmüştür. Bu etkenler içerisinde Lyons'a (1983: 99) göre ırk, cinsiyet ve yaş farkının; Üçok'a (2007: 160) göre ırkın, ses olaylarının oluşumunda rolü bulunmamaktadır. Meydana gelişlerinin temelinde, en az çaba harcama kanunu olarak da bilinen dilin tutumluluk özelliğinin yattığını ifade eden Coşkun'a (2008: 170) göre de "insan ve toplum fizyolojisi, psikolojisi; tabiat özellikleri ve olayları, iç ve dış kültür unsurlarıyla çok yönlü etkileşime girerek ses olaylarının oluşumunu sağlamaktadır."

Başlıca Ses Olayları

Gerek geleneksel dil bilgisi kitaplarında gerekse dil bilimiyle ilgili kaynaklarda ses olayları çok çeşitli başlıklar altında ve birbirinden farklı türlerde verilmektedir. Ancak bir genelleme yapıldığında, Türkçedeki ses olaylarını benzeşme, benzeşmezlik, ses düşmesi, ses türemesi ve yer değiştirme olmak üzere beş başlık altında toplamak mümkündür (Coşkun, 2008: 176). Ders kitaplarında bu ses olaylarından benzeşmezlik ve yer değiştirme konusuna yer verilmemiş, ancak birçok çalışmada ses olayları içerisinde yer almayan ulama ve "kaynaşma" konusu birer ses olayı olarak ele alınmıştır.

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992'de ses olaylarıyla ilgili konular iki farklı yerde ele alınmıştır. Bu yerlerden birincisi "Ses Bilgisi" başlığı altında olan kısımdır. Burada "ulama, kaynaşma, (bu başlık altında yardımcı seslerden bahsedilmektedir) düşme ve aşınma" konuları incelenmektedir (Gencan, 1992: 20). Söz konusu kitapta ses olaylarının konu edildiği ikinci kısım ise "yazım (imla) kuralları" başlıkları altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki "sessiz harflerle ilgili yazım (imla) kuralları" başlığı altındadır ve "sessizlerin benzeşmesi, süreksiz sert harflerin yumuşaması" gibi alt başlıklar içermektedir. Diğerisi ise "yazım (imla) kuralları" genel başlığı altındadır. Burada da "geniş seslilerin darlaşması, sessiz harflerle ilgili yazım kuralları, ses düşmesiyle ilgili yazım kuralları" gibi ses olaylarını ilgilendiren alt başlıklar yer almaktadır (Gencan 1992: 26-27).

Ders kitaplarından MEB 2005'te "başlıca ses olayları" başlığı altında "ses türemesi, kaynaşma, ses düşmesi, ses benzeşmesi ve ulama" konuları ele alınmıştır. "Ses türemesi" başlığı altında, "ünlü ve ünsüz türemesi", "ses düşmesi" başlığı altında "ünlü aşınması, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi"; "ses benzeşmesi" başlığı altında ise "sert ünsüzlerin benzeşmesi, dudak ünsüzlerinin benzeşmesi, sert ünsüzlerin yumuşaması ve ünlü daralması" konularına yer verilmiştir (MEB 2005: 10-13).

MEB 2006'da ses olaylarıyla ilgili doğrudan bir konu anlatımı yer almamaktadır. Ancak "Türkçenin sesleri ve özellikler" başlığı altındaki "etkinlik"lerden ve "ölçme ve değerlendirme" sorularından ses olaylarıyla ilgili çeşitli başlıkları çıkarmak mümkündür (MEB 2006: 50-66). Bunlar, ünlü (hece) düşmesi, ünlü türemesi, ünlü daralması, ünsüz benzeşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi, ünsüz yumuşaması ve sert sessiz yumuşamasıdır.

Benzeşme

Benzeşme bir dil birliğindeki herhangi bir sesin kendisinden önce veya sonra gelen bir sesle birlikte bulunmasından kaynaklanan ve bir sesteki diğerine özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen ses olayıdır ve dillerin değişim sürecinde önemli rol oynamaktadır (Vardar, 2002: 38). Benzeşme terimi kelimelerdeki seslerin nitelik ve nicelik bakımından benzer durumda olduğunu veya birbirine benzer duruma geldiğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Coşkun, 2008: 177).

Art zamanlı dil bilimi çalışmalarında "benzeşme"yle birlikte önemli bir yer tutmakta ve tam, yarı, ilerleyici, gerileyici gibi alt türlere ayrılmaktadır. Bu alt türlerden tam benzeşme, bir kelimedeki seslerin boğumlanma noktası veya nitelik bakımından tam olarak birbirine benzemesi, yarı benzeşme ise, sadece bir yönüyle benzeşmesidir. İlerleyici benzeşmede önce gelen sesin sonrakine etkisi olurken; gerileyici benzeşmede tam tersi bir durum söz konusudur. Türkçede benzeşme, ünlü uyumu ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir (Aksan, 1995: 210-211; Crystal, 2008: 40-41; Özsoy, 2004: 115).

İncelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992'de benzeşme konusu, ses özellikleri ve olaylarıyla ilgili diğer konularda olduğu gibi yazım kuralı olarak değerlendirilmiştir (Gencan, 1992: 26-27; 276-288). Benzeşmenin ünlülerle ilgili olanı ise genel olarak "büyük ses uyumu" ve "küçük ses uyumu" şeklinde ele alınmıştır. Bu konuya ses uyumları kısmında yer verildiği için burada tekrar değinmiyoruz. Ünlülerle ilgili olarak ayrıca "geniş seslilerin darlaşması" şeklinde bir başlık yer almaktadır. Burada ise "daralma yoluyla benzeşme"ye (Coşkun, 2008: 49) değinilmektedir. Bu ders kitabında ünsüzlerle ilgili olarak da "sessizlerin benzeşmesi", "süreksiz sert harflerin yumuşaması" şeklinde başlıklar söz konusudur.

Gencan (1992: 282)'de benzeşme konusu "yumuşak harf, sert harf, yumuşama, sertleşme" gibi dil bilimine uygun olmayan terimlerle ve oldukça dağınık olarak ele alınmıştır. Kitapta, benzeşme konusu bütün yönleriyle ele alınmadığı gibi ele alınan kısımlarda da verilen örnekler konuyu yeterince açıklamaktan oldukça uzaktır. Üstelik ayrı ayrı ele alınması gereken benzeşmenin farklı biçimleri, "sözcük sonlarındaki k'nin yumuşayınca ğ olduğunu gördük. n'den sonra gelen k'ler yumuşayınca ğ değil g olur" şeklinde bir arada verilmiştir.

MEB 2005'te ise benzeşme konusu "ses benzeşmesi" başlığı altında, dört alt başlıkta incelenmiştir (MEB 2005: 11-13). Bunlar, "sert ünsüzlerin benzeşmesi, dudak ünsüzlerinin benzeşmesi, sert ünsüzlerin yumuşaması ve ünlü daralması"dır. Coşkun'un (2008) benzeşme konusunda ünlüler ve ünsüzleri kapsayan 14 farklı alt başlık kullandığı dikkate alınınca MEB 2005'in de konunun üzerinde yeterince durmadığı ilk bakışta söylenebilir.

Kitapta sert ünsüzlerin benzeşmesi "bir sözcük ç, f, h, k, p, s, ş, t sert ünsüzlerinden biri ile biter ve bu kelime c, d, g yumuşak ünsüzlerinden biriyle başlayan ek alırsa ekin başındaki c, d, g yumuşak ünsüzleri sert ünsüzlere (ç, t, k) dönüşür" şeklinde açıklanmıştır. MEB 2005'te sert ünsüz olarak adlandırılan tonsuz patlayıcı ve sızıcıların bir arada bulunması, Özsoy'un (2004: 118-120) ifadesiyle "ötümsüzleşme" Türkçenin ses sistemine ve dilin tasarruf ilkesine uygun bir yapıyı gösterir. Bu yapıya aykırı bir ek getirmek zorlama olacaktır ki o da konuşma dili için geçerli değildir. Dolayısıyla standart Türkiye Türkçesinde ç, f, h, k, p, s, ş, t ünsüzlerinden sonra zaten c, d, g ünsüzleriyle başlayan bir ek getirilemez. Bu durum Türkçede üçgen, çokgen, beşgen gibi sınırlı sayıdaki kelimelerde söz konusudur. Coşkun'a (2008: 85) göre doğru olanı, bu kelimelerin de Türkçenin fonetik sistemine uygun olarak üçken, çokken, beşken şeklinde telâffuz edilmeleridir.

MEB 2005'te dudak ünsüzlerinin benzeşmesi, "dudak ünsüzü olan b'nin kendinden önce gelen n ünsüzünü yine kendi gibi dudak ünsüzü olan m'ye çevirir. Bu durum söyleniş kolaylığı sağlar şeklinde açıklanmıştır. Kitaptaki açıklama "anbar sözcüğünü söylerken ağız zorlanır" şeklinde tasarruf ilkesinin dil bilimine uygun düşmeyen bir şekilde ifadesiyle devam etmekte ve tambur, kambur, çember, pembe, perşembe kelimeleriyle konu örneklendirilmektedir. Ders kitabına göre "özel ve birleşik adlar kurala uymaz" (MEB, 2005: 12).

Bahsedilen ders kitabında "dudak ünsüzlerinin benzeşmesi" olarak adlandırılan ses olayı Demircan (1996) tarafından "çıkış yeri benzeşmesi", Özsoy (2004) tarafından "genizsil benzeşmesi" Coşkun (2008) tarafından ise "dudaksıllaşma yoluyla benzeşme" olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu benzeşme Demircan ve Özsoy tarafından ağız özelliklerini kapsayacak şekilde verilmekte; ders kitabında "birleşik adlar bu kurala uymaz" şeklindeki ifadenin aksi yönünde örnekler verilmektedir (Demircan, 1996: 79; Özsoy, 2004: 112).

MEB 2005'te benzeşme konusundaki bir diğer alt başlık ise "Sert Ünsüzlerin Yumuşaması" dır. Kitapta kullanılan, "sert" ve "yumuşama" kelimelerinin dil bilimi açısından uygun olmadığını, terim olarak "tonlulaşma" veya "ötümlüleşme"nin daha uygun olacağını öncelikle belirtmek gerekir. İkinci olarak ders kitabında bu benzeşme türünün sadece kelimeye gelen ekler yönüyle ele alındığını, Coşkun (2008: 93-94) tarafından ise kelime içi örneklerinin de verildiğini belirtmeliyiz. Ayrıca kitapta verilen örnekler de konuyu belli kelimeler düzeyinde açıklamaktan öteye gitmemektedir. Ders kitabında konu tonsuz kalma açısından da örneklendirilmiş, tek heceli, çift ünsüzle biten tek heceli Türkçe kökenli kelimeler ve yabancı kökenli kelimeler açısından tonsuzlaşmayan örneklere yer verilmiştir.

Son ses ünsüzlerinin tonlulaşması veya tonsuz kalması konusunda Boz (2002, 447-455) tarafından yapılan bir çalışmada Türkçe kökenli kelimelerde tek heceli isimlerin % 85'inin, fillerin ise % 96'sının; çok heceli isimlerin sadece % 8'inin fiillerin ise tamamının tonlulaşmadığı ortaya konulmuştur. Tokatlı (2003, 141-150) tarafın yapılan benzer bir çalışmada ise Türkiye Türkçesindeki alıntı kelimelerde tonlulaşmayan kelimeler yanında tonlulaşan örnekler de yer verilmiştir. Tekin'e (2005, 512-514) göre ise tonlulaşma konusu tek heceli kelimeler ve birden fazla heceli kelimeler için ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Ders kitabında bu konudaki bir başka problemlilik nokta ise "özel adlarda sözcüğün sonundaki sert ünsüz yazım sırasında yumuşamaz" (MEB, 2005: 12) ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu cümleyle de ders kitabının ses ile yazıyı birbirine karıştırdığı görülmektedir.

İncelediğimiz ders kitaplarından MEB 2006'da diğer ders kitaplarına benzer şekilde ünsüz benzeşmesi, ünsüz yumuşaması, ünlü daralması terimlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Konu anlatımına yer verilmeyen bu kitabın sorular kısmında, MEB 2005'teki "bir sözcük ç, f, h, k, p, s, ş, t sert ünsüzlerinden biri ile biter ve bu kelime c, d, g yumuşak ünsüzlerinden biriyle başlayan ek alırsa ekin başındaki c, d, g yumuşak ünsüzleri sert ünsüzlere (ç, t, k) dönüşür" açıklamasına benzeyen, "ç, f, h, k, p, s, ş, t ünsüzlerinden ile biten kelimeler c, d, g ünsüzleri ile başlayan bir ek aldıklarında c, d, g ünsüzleri ..... dönüşür. Bu ses olayına ..... denir" (MEB 2006: 54) ifadeleri yer almaktadır. Bu ve buraya almaya gerek duymadığımız neredeyse birbirinin kopyası durumundaki diğer ifadeler, ders kitaplarının benzeşme ses olayını ele alışı yönüyle aynı kalıp ifadeleri tekrarlamayı sürdürdüğünün bir göstergesidir.

Benzeşmezlik (Aykırılışma)

Benzeşmenin aksi yönde gerçekleşen bir ses olayı olan benzeşmezlik, söz zincirinde birbirine yakın olan iki ses arasında bir ayrılık yaratan veya mevcut ayrılığı daha da belirginleştiren değişime verilen isimdir (Vardar, 2002: 27). Söz konusu ses olayı, kaynaklarda ayrılım, aykırılışma, benzeşmeme, olarak da adlandırılmaktadır. (Coşkun, 2008; Demircan, 1996; Vardar, 2002).

Bazı kelimelerin zaman içerisinde çok sık kullanılması sonucunda ortaya çıktığı (Coşkun, 2008: 185) ileri sürülen benzeşmezlikle ilgili isimlendirme farklılığı yanında tanımlarda da farklılıklar söz konusudur. Nitekim benzeşmezlik olayını, Korkmaz (2007: 42) ve Demircan (1996: 80) sadece ünsüzleri ilgilendiren bir ses olayı olarak göstermiş; Coşkun (2008: 184-186) ve Üçok (2007: 197-198) ise ünlülerle ilgili örnekler de vermiş, hatta Üçok, "vokal benzeşmezliği" alt başlığını kullanmıştır.

Benzeşme konusuna yer verilmesine ve konunun hem geleneğe dayalı yayınlarda hem de dil biliminden hareket eden yayınlarda yer almasına rağmen incelediğimiz ders kitaplarında benzeşmezlik konusu ele alınmamıştır.

Ses Düşmesi

Bir kelimenin herhangi bir yerindeki tek bir sesin veya bir ses grubunun söylenilmez oluşuyla ortaya çıkan ses olayıdır (Vardar, 2002: 171). Türkçede meydana gelen ses düşmeleri genellikle en az çaba kanununa dayanmakta; ses düşmeleri daha çok akustik ve fizyolojik yeterliliği olan kelimelerde meydana gelmektedir (Coşkun, 2008: 188).

Yitim, fonem atımı, gizlenim (Demircan, 1996; Üçok, 2007) gibi farklı adlara rastlansa da ses düşmeleri genel olarak düşen seslerin yerine ve türüne göre sınıflandırılmaktadır. Bu durumda, düşen seslerin yerine göre ses düşmeleri üç farklı ad almakta; kelimenin başındaki seslerin düşmesine ön ses düşmesi, sonundaki seslerin düşmesine son ses düşmesi; başı ve sonu dışındaki seslerin düşmesine ise iç ses düşmesi adı verilmektedir. Düşen seslerin türüne göre ise ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi şeklinde sınıflandırma söz konusudur.

Ses düşmesi konusu Gencan 1992'de önce, "ses bilgisi" başlığı altında "kaynaşma, düşme aşınma" alt başlığıyla; daha sonra ise yazım kuralları içerisinde "ses düşmesiyle ilgili yazım kuralları" şeklinde yer almıştır (Gencan 1992: 20). İlk kısımda ses düşmesini ilgilendiren "düşme" konusunda "kimi durumlarda yan yana gelmesi gereken iki sesliden biri düşer" ifadesi açıklanmaya muhtaçtır. Örnek olarak verilen "oku(i)yor" ibaresinde yer alan parantez içindeki i ünlüsü zaten yardımcı sestir ve dolayısıyla bu örnekte bir düşme söz konusu değildir. Kitapta, "kimi türemelerde sessiz harfler de düşer" denilip, "büyü(k)cek" örneği yanında "kız(il)armış" biçimi de verilmiştir. Buradaki ilk örnek ünsüz uyumu açısından "büyük+çek" şeklinde verilmeliydi. Diğer örnek "kız(il)armış" biçiminde ise eğer bu şekilde bir türeme olduysa (kızıl-ar) "ı" ünlüsünün de nereye kaybolduğunun açıklanması gerekirdi. Yazımla ilgili kısımda (Gencan 1992: 286) yer alan "... çevrilmiş, çevri (çeviri de vardır)" çevri örneği de sıkıntılıdır. Çünkü kelimenin standart Türkçede çevri biçimi yoktur. Yazar örnekleri yazım kuralları kısmında verdiği ve kelimenin ağızlardaki biçimi olup olmadığı konusunda bir açıklama bulunmadığı için bu örneğin de yanlış olduğunu kabul etmek gerekir.

İncelediğimiz kitaplardan Gencan 1992'de ve MEB 2005'te ses düşmesinin bir türüne ise "aşınma" adı verilmektedir. Gencan 1992'ye göre bu olay farklı kelimelerde yan yana gelen iki ünlüden (kitapta iki sesli harf) birinin, sık kullanım sonucunda, bu durum Türk zevkine uymadığı için aşınmasıdır. Ders kitabın bu kısmında, Ali Ağa > Al-Ağa, Veli Efendi > Vel-Efendi, Mustafa Efendi > Mustafendi örnekleri yer almaktadır (Gencan, 1992: 20). Başka aşınma örnekleri için yönlendirdiği sayfalarda (s.123-124) ise iyelik eki düşmeleri örnek verilmiştir ki yukarıdaki tanıma bu örnekler uymamaktadır.

Aşınma konusunda Gencan 1992'ye benzer şekilde MEB 2005'te de "ünlü ile biten sözcük ünlü ile başlayan başka bir sözcükle birleştiği zaman, Türkçede iki ünlü yan yana bulunamayacağı için ünlülerden biri aşınarak düşer" (MEB, 2005: 11) açıklamaları yer almaktadır. Örnek olarak ise "kahvaltı, niçin, cumartesi, sütlaç" kelimeleri yer almaktadır.

Ders kitaplarında aşınma olarak yer alan örnekler Özsoy (2004) ve Coşkun (2008) tarafından ünlü düşmesi olarak değerlendirilmektedir. Coşkuna (2008: 59) göre bazı kelime birleşmelerinde görülen bu durum, baskın durumdaki ünlünün etkisiyle yanında bulunan geniş ünlünün düşmesi olayıdır. MEB 2005'te yer alan "ne-için→niçin, e ünlüsü aşınmıştır" (MEB, 2005: 11) değerlendirmesi de yazara göre doğru değildir. Bu kelimedeki gelişme eski Türkçe döneminden başlayarak "ne+üçün > neøçün > niçün > niçin" şeklindedir (Coşkun, 2008: 191).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

MEB 2005'te "ünsüz düşmesi" başlığı altında sadece kelime-ek birleşmesi şeklinde görülen ünsüz düşmesine yer verilmiştir. Coşkun'un (2008) yedi gruba ayırdığı ünsüz düşmesi konusunda yalnızca belirli bir yönle sınırlı kalınması konunun yeterince açıklanmadığının bir göstergesidir. Ayrıca bu kısa anlatımda da verilen örneklerde hatalar bulunmaktadır. Bu ders kitabında da Gencan 1992'de olduğu gibi, büyük, küçük minik, ufak kelimelerine getirilecek küçültme ekleri tonlu başlangıç ünsüzleriyle verilmiş, burada da ünsüz uyumu kuralına uyulmamıştır (MEB, 2005: 11).

Ses düşmesi konusu MEB 2006'da ünlü (hece) düşmesi şeklinde yer almaktadır. Ünlü düşmesinin hece düşmesi olarak da adlandırılması, Demircan'ın (1996: 93) da ifadesiyle ünlü düştüğünde kelimedeki bir hecenin eksilmesinden kaynaklanabilir. Ancak "Paşabahçe, peki, geliyor, -dur" (Coşkun, 2008: 58-60) gibi örneklerde heceyi oluşturan sesler düşmektedir. Bu yüzden hece düşmesiyle ünlü düşmesinin iki ayrı ses olayı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ses Türemesi

Seslerin özelliklerine veya birbirleriyle bağlanma şartlarına bağlı olarak Türkçe kökenli ve alıntı kelimeler ön, iç ve son kısımlarında ünlü veya ünsüz türemesi şeklinde ortaya çıkan ses olayıdır (Korkmaz, 2007: 187). Başka bir ifadeyle ses türemesi, şekil değişikliği olan Türkçe kelimelerde veya başka dillerden Türkçeye girmiş olanlarda heceleme uymayan dizimlerin heceleme uygun hale getirilmesidir (Demircan, 1996: 88).

Ses düşmesi olaylarında olduğu gibi ses türemesi olaylarında da adlandırma konusunda ses düşmesinin bulunduğu yer ve düşen ses türü dikkate alınmakta; böylelikle söz konusu ses olayıyla ilgili olarak ünlü/ünsüz türemesi başta ses türemesi, iç ses türemesi gibi terimler ortaya çıkmaktadır.

Ses Türemesi konusu Gencan 1992'de yer almamıştır. MEB 2005'te ve MEB 2006'da ise ünlü türemesi ve ünsüz türemesi şeklinde iki gruba ayrılmıştır. MEB 2005'te ünlü türemesi konusunda "bazı sözcükler pekiştirilirken araya bir ünlü girebilir. Buna ünlü türemesi denir. Ünlü türemesinde amaç sözcüğün anlamını kuvvetlendirmektir" şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Açıklamanın altında ise "azıcık, daracık, güpegündüz, sapasağlam, çepeçevre" kelimeleri örnek olarak incelenmektedir (MEB, 2005: 10).

Ünlü türemesi, Korkmaz (2007: 229) tarafından hazırlanan Gramer Terimleri Sözlüğünde "ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı" olarak tanımlanmaktadır. Coşkun da (2008: 57) ünlü türemesini "kelimenin aslında olmayan bir ünlünün türemesi hadisesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Ders kitabındaki tanım ise Demircan'ın (1996: 89) ünlü türemelerine örnek verirken kullandığı "kimi Türkçe kök ve ek geçişlerinde pekiştirme amacıyla dil-dışı ya da zorlayıcı ünsüz dizilişleri olursa kök ile ek arasına bir ünlü girer" ifadesine oldukça yakındır. Buradaki ifadeyi doğru kabul etsek bile, ki ders kitabındaki tanım daha farklıdır ve sanki "sıfatlarda pekiştirme"yi anlatmaktadır, söz konusu ifade ünlü türemesi hadisesinin sadece belli bir kısmıyla ilgilidir. Nitekim gerek Demircan'ın kitabında gerekse Coşkun'un kitabında konuyla ilgili başka birçok örnek yer almaktadır (Coşkun, 2008: 57-58; Demircan 1996: 88-90).

MEB 2005'te ünlü türemesi konusunda olduğu gibi ünsüz türemesi konusunda da sınırlı bilgi ve örnekler söz konusudur. Kitapta ünsüz türemesinin ne olduğu konusunda bir tanım bulunmamakta, "fiat, faide, zaif, laboratuar kelimelerinde y ve v seslerinin, affetmek, hissetmek, reddetmek " kelimelerinde ise f, s, d seslerinin türeyişi örnek olarak verilmektedir (MEB, 2005: 10).

Turkish Studies

İncelediğimiz diğer ders kitabı MEB 2006'da ise ünlü ve ünsüz türemesi konusunda doğrudan bir tanım ve bilgi bulunmamaktadır. Ancak kitaptaki çeşitli soru ve etkinliklerde MEB 2005'teki terimlerin kullanılması ve ses olaylarıyla ilgili sorularda bu kitaptaki örneklere benzer “biricik, azıcık, hissetmek, hallolmak” gibi kelimelerin kullanılması dikkat çekicidir (MEB, 2006: 51-54).

Yer Değiştirme (Göçüşme)

Bir kelimedeki bulunan yakın veya uzak ses birimlerinin söyleyiş sırasında yer değiştirmesi olayına yer değiştirme veya göçüşme adı verilmektedir (Vardar, 2002: 104; Korkmaz, 2007: 107). Yer değiştirme dil biliminde daha çok seslerle ilgili olarak kullanılan bir terim olsa da bazen hece kelime vb. dil birimleriyle ilgili olarak da kullanılabilir (Crystal, 2008: 303).

Yer değiştirme veya göçüşme, seslerin kelimedeki dizilişine göre uzak ve yakın alt türlerine ayrılmaktadır. Türkçedeki yer değiştirme olayları çoğunlukla ağızlarında görülmekte, “standart Türkiye Türkçesinde sadece bir kelimedeki bu ses olayı bulunmakta; Farsçadan dilimize geçen çehar-yek >> (ça:r-yek >>> çeyrek kelimesinde -r+ sesi +r- sesinin önüne geçtiği görülmektedir” (Coşkun, 2008: 192).

Ulama

Ses olayları çerçevesinde ulama konusuna, incelediğimiz ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005'te yer verilmiştir (Gencan 1992: 20; MEB 2005: 13). Bir kelimenin sonunda yer alan ünsüz ile kendinden sonra gelen kelimenin başında yer alan ünlünün bir hece içerisinde söylenmesi anlamına gelen ulama, söyleyiş kolaylığı sağladığı için bir ses olayı olarak görülmektedir (Eker, 2003: 254-255).

Ulama, hem Gencan 1992'de hem de MEB 2005'te “dün akşam üç ekmek aldım” örneğiyle yer almış; MEB 2005'te “sözcük sonlarındaki ünsüzlerin kendilerinden sonra gelen sözcüklerin başlarındaki ünlülere bağlanarak okunabilmesi” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda okunabilme yerine bizce söylenebilme kelimesi kullanılmalıydı. Çünkü ulama konuşmayla ilgili bir husustur ve bu yüzden ulama hadisesini okuma kelimesiyle sadece yazıya bağlamak yanlıştır.

Kaynaşma

İncelediğimiz ders kitaplarında ses olayı olarak gösterilen konulardan birisi de “kaynaşma”dır. Gencan (1992: 20)'de kaynaşma “sesli ile biten sözcüklerden sonra sesli ile başlayan bir ek gelirse iki sesli harf yan yana bulunamayacağı için iki sesli harfin arasına uygun bir sessiz harf girer buna kaynaştırma harfi denir. Kaynaştırma harfleri dört tanedir: s, y, n, ş” şeklinde açıklanmaktadır.

Kaynaşma konusundaki açıklamalar MEB 2005'te de, Gencan 1992'ye benzer şekilde “Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana bulunmaz. Bu nedenle ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek getirileceği zaman araya n, s, ş, y ünsüzlerinden biri getirilir. Bu ünsüzlere kaynaştırma ünsüzü denir” (MEB, 2005: 10) şeklindedir. MEB 2006'da ise n, s, ş, y ünsüzleri “yardımcı ses (kaynaştırma sesi)” olarak çeşitli etkinlik ve sorularda yer almaktadır (MEB, 2006: 51-54).

Ders kitaplarında bahsedilen konunun ses olayı olarak ele alınıp alınmayacağı tartışması bir yana kitaplarda kullanılan “kaynaştırma terimi kaynaşan seslerin ses değerlerinin farklılaşarak tek bir ses halini almasını ifade eder ki, böyle bir durum Türkçede yaşayan kelimelerde mevcut değildir” (Coşkun, 2008: 173). Bunun dışında, yardımcı ses veya bağlama ünsüzü, bağlayıcı ünsüz olarak adlandırılması daha doğru olan bu ses, birçok araştırmacı tarafından y sesi olarak kabul edilmektedir (Eker, 2003: 210; Ercilasun, 2000: 220; Korkmaz, 2007: 36; Tekin, 2005: 547).

Sonuç

Ders kitaplarında ses bilgisi ve ses bilimini ilgilendiren konular dil biliminin bir alanı yok sayılarak ses bilgisi başlığı altında verilmekte, ses bilgisi ve (özellikle) ses bilimi konuları ders kitaplarında yeterince yer almamaktadır. Ayrıca, söz konusu alanları ilgilendirmeyen yazım ve noktalamayla ilgili konular ders kitaplarının ses bilgisi bölümünde değerlendirilmektedir.

Sesin tanımlanması konusunda ders kitaplarında bir birlik bulunmamaktadır. Kitaplarda yer alan tanımlar ve yapılan açıklamalar, birbirinden farklı şekilde genel olarak dil olgusunu veya belirli bir dili kapsamakta; fizik veya dil bilimi gibi çeşitli alanları ilgilendirmektedir. Ayrıca söz konusu tanım ve açıklamalarda dil bilimi açısından çeşitli eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır.

Ders kitaplarında seslerin sayısı ve çeşitleri konusunda birbiriyle çelişen birçok ifade bulunmakta, çoğu zaman “ses” ve “harf” terimleri bir tutulmakta veya birbirinin yerine kullanılmaktadır. Dil biliminin temel kavramlarından biri olan “ses birimi” kavramı da ders kitaplarında kendine yer bulamamıştır. Bu yüzden seslerle ilgili olarak yapılan sınıflandırmalarda çeşitli eksiklik, yanlışlık ve tutarsızlıklar bulunmaktadır.

İncelediğimiz ders kitaplarının ses bilgisi kısmındaki en önemli eksikliklerinden birisi de parçalar üstü ses birimleriyle ilgilidir. Türkçenin parçalar üstü ses birimlerini ele alan çalışmalarda “vurgu, ton, kavşak, durak, süre ve ezgi” anlam farkı ortaya koyan öğeler olarak değerlendirilmiştir. Ancak ders kitaplarında, bu öğelerden sadece vurgu, ton ve durak konularına sınırlı olarak yer verilmiştir.

Dil biliminin bir ses birimi olarak kabul ettiği heceye, ders kitaplarından Gencan 1992 ve MEB 2005’te yer verilmiştir. Söz konusu kitaplarda yer alan ve hecenin oluşumuna dayanan tanımlar eksik ve kısmen yanlıştır. Türkçenin hece türleri konusundaki ifadeler belirsizdir ve kapsayıcı olmaktan uzaktır. MEB 2006’da ise konuya hiç yer verilmemiştir.

İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarında genişçe yer bulan bir konu da ses uyumlarıdır. Ses uyumları konusunda ders kitapları birbirinden farklı ve dil bilimi açısından bir anlam ifade etmeyen terimler kullanmıştır. Uyumların formüle edilmesinde ve uyumlarla ilgili istisnaların tespitinde eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır. Ele alınan konuda verilen örnekler çoğu zaman, yapılan açıklamalarla çelişmektedir. Ayrıca, ders kitaplarında ses uyumları, sadece yazarın/yazarların önemli gördüğü veya ele almak istediği yönüyle yer almış; bu yüzden, ele alınan konunun çeşitli yönleriyle ve yeterince açıklanması noktasında sıkıntı oluşturmuştur.

Ders kitaplarında ses bilgisi başlığı altında ses olayları konusu da ele alınmıştır. Türkçedeki ses olaylarını benzeşme, benzeşmezlik, ses düşmesi, ses türemesi ve yer değiştirme olmak üzere beş ana başlık altında toplanmaktadır. Ders kitaplarında bu konulardan benzeşmezlik ve yer değiştirmeye yer verilmemiş, ancak birçok çalışmada ses olayları içerisinde yer almayan “ulama” ve “kaynaşma” konusu birer ses olayı olarak ele alınmıştır.

Gencan 1992’de ve MEB 2005’te yer verilen ulama konusu konuşma diliyle ilgili olduğu halde yazı diliyle ilişkilendirilmiştir. Kaynaşma başlığı altında yer verilen ve kaynaştırma harfi olarak değerlendirilen sesler, yardımcı ünlü ve ünsüzlerdir. Üstelik Türk diliyle ilgili birçok kaynakta yardımcı sesler içerisinde yer almayan “ş”, “s” ve “zamir n’si” ders kitaplarında yardımcı ses olarak gösterilmektedir.

Ses olayları konusunun geneline bakıldığında ders kitaplarında ses olaylarına yeterince yer verilmediği, ele alınan ses olaylarıyla ilgili olarak yapılan tanım ve açıklamalarda ise dil bilimi açısından bir değer taşımayan ibare ve ifadelere yer verildiği görülmektedir. Bunun yanında konuyu açıklamak üzere verilen örneklerin ise çoğu zaman yetersiz olduğu, bazı örneklerin anlatılan konuyla ilgisi olmadığı, bazılarının ise tanım ve açıklamalarla çeliştiği tespit edilmiştir.

Ortaöğretim dil bilgisi kitaplarındaki ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili konuları ele aldığımız bu araştırmanın tespitlerine dayanarak, yeni ders kitaplarının hazırlanmasına katkıda bulunmak amacıyla şu önerilerde bulunabiliriz:

Ders kitaplarında, ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili konuların ele alındığı bölüm her iki dil bilimi alanını da yansıtacak şekilde adlandırılmalı; söz konusu alanlara ait en güncel bilgilere, gerektiği ölçüde yer verilmelidir. Buna mukabil, ses bilgisi ve ses bilimi alanıyla ilgili olmayan hususlar, bu alanlara ait konuların ele alındığı bölüm içerisinde yer almamalıdır.

Hazırlanacak ders kitaplarında, yapılacak tanım ve açıklamalar dil bilimi kaynaklı olmalı; kullanılacak terimler, ses bilgisi ve ses biliminin çalışmalarında kullanılan terimlerle örtüşmelidir. Ayrıca, konuyu açıklamak üzere verilecek örnekler de, yapılan tanım ve açıklamalarla çelişmemelidir.

Konuyla dolaylı olarak ilgili gibi görünse de, temel problemlerden birisi de ders kitaplarının içeriğinin “bilimsel ilke ve yöntemlere göre hazırlanıp hazırlanmadığı”nın yeterince denetlen(e)miyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple yazılacak dil bilgisi kitaplarındaki ses bilgisi ve ses bilimi alanını ilgilendiren bölüm veya bölümler, kitaplar kullanıma sunulmadan önce ilgili alanların uzmanlarının denetimine tâbi tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. vd. (2006). *Ortaöğretim dil ve anlatım 9. Sınıf*. Sakin Öner (editör). Ankara: MEB Yayınları.
- AKSAN, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, Ö. (1999). İkinci dil olarak Türkçe öğretiminde Türkçe dilbilgisi betimlemelerinin görünümü, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, 137-138, 33-40.
- BALTA, A. vd. (2005). *Türk dili ve edebiyatı Türk dili lise I*. Sakin Öner (editör). Ankara: MEB Yayınları.
- BOZ, E. (2002). Türkçe asıllı kelimelerde son ses (ç,k,p,t) ünsüzlerinin ötümlüleşme veya ötümsüz kalma sorunu. *Türk Dili*, 605, 447-455.
- CEYHAN, E. ve Yiğit, B. (2003). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Anı Yayıncılık
- COŞKUN, V. (1999). Türkiye Türkçesinde ünlüler ve ünsüzler. *TDAY Belleten*, 1999/ I-I 41-50.
- COŞKUN, V. (2001a). Standart Türkçedeki ünsüzlerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılması. *TDAY Belleten*, 2001/ I-II, 63-85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- COŞKUN, V. (2001b). Standart Türkçedeki ünlülerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılmasıyla görüntüleri *TDAY Belleten*, 2001/ I-II, 87-98.
- COŞKUN, V. (2008). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: IQ Yayınları
- CRYSTAL, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics* (6th edition). Malden – Oxford: Blackwell.
- DEMİR, N. ve Yılmaz, E. (2006) *Türk dili el kitabı* (3. baskı). Ankara: Grafiker.
- DEMİRCAN, Ö. (1996). *Türkçenin Sesebilimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- ENGİNARLAR, H. (2006). Dilbilim ve dil öğretimi. Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar. A. Kocaman (Yay. Haz.). Ankara: Dil Derneği Yayınları, 151-160.
- ERCİLASUN, A.B. (2000). Türkiye Türkçesinde yardımcı ses. *Hasan Eren Armağanı*. Ankara: DK Yayınları, 128-135.
- ERGENÇ , İ. (1995). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü bir deneme*. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- GİRMEN, P., Kaya, M.F. ve Bayrak, E. (2010). Türkçe eğitimi alanında yaşanan sorunların lisansüstü tezlere dayalı olarak belirlenmesi. *9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Bildirileri*, 133-138. <http://usos2010.firat.edu.tr/bildiriler/pdf/201.pdf> (ET:12.08 2010)
- HATİPOĞLU, Ç. (2006). Sesebilgisi (phonetics) ve sesebilimi (phonology). *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*. A. Kocaman (Yay. Haz.). Ankara: Dil Derneği Yayınları, 15-42.
- HUBER, E. (2008). *Dilbilime giriş*. İstanbul: Multilingual.
- HUDSON, R. A. (1995). *Invitation to linguistics*. Oxford : Blackwell.
- KILIÇ, A. ve Seven, S. (2002).*Konu alanı ders kitabı incelemesi* (2. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Grammer terimleri sözlüğü* (3. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- LYONS, J. (1983). *Kuramsal dilbilime giriş*. (çev. Ahmet Kocaman). Ankara: TDK Yayınları.
- MANSUROĞLU, M. (1959) Türkiye Türkçesinde ses uyumu. *TDAY Belleten*, 1959, 81-93.
- MARTİNİT, A. (1985). *İşlevsel genel dilbilim*. (çev. Berke Vardar). İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2010). *Millî eğitim istatistikleri, örgün eğitim 2009-2010*. Ankara: MEB Yayınları. http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_organ_egitim_2009_2010.pdf (ET: 22.08.2010)
- ÖZBAY, M. (2003). Türkçe öğretiminde hedef-araç ilişkisinin ders kitabı örneğinde değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 59-69.
- ÖZSOY, A. S. (2004). *Türkçenin yapısı-I sesebilim*. İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Resmi Gazete. (31.12.2010). Ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği. Sayı: 27449 (4.Mükerrer). [http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231m4.htm&main=ht tp://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231m4.htm\(ET:17.06.2010\)](http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231m4.htm&main=ht tp://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231m4.htm(ET:17.06.2010))
- RİFAT, M. (2005). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları 2. temel metinler* (3.baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SELEN, N. (1979). *Söyleyiş sesbilimi akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Ankara TDK Yayınları
- TEKİN, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2005) *Makaleler III çağdaş Türk dilleri*. E. Yılmaz-N. Demir (Yay. Haz.). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- TOKATLI, S.(2003). Türkiye Türkçesinde son seste tonlulaşma ve uzun ünlü üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,15(2). 141-150.
- UZUN, N.E. (2004). *Dünya dillerinden örnekleriyle dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar*. İstanbul: Multilingual.
- ÜÇÖK, N. (2007). *Genel fonetik*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (1998). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (1999). *XX. yüzyıl dilbilimi (kuramcılardan seçmeler)*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- YALÇIN, A. (1996). Türkçe ders kitaplarının planlanması ve yazılması. *Türk Yurdu*,107, 24-27.